

## Legenda o Kadmu i problem porijekla Enhelejaca

*Adnan Kaljanac*  
Sarajevo

Narodi zapadnog Balkana i istočne jadranske obale, njihovo porijeklo, razvoj, društveno uređenje i odnosi sa egejskim i širim svijetom u prehistorijskom periodu predstavljaju i danas enigmnu za brojne arheologe i historičare. Zaista bi bilo teško izdvojiti imena istraživača koji se nikada nisu osvrnuli na problem odnosa populacija istočne jadranske obale i njenog zaleđa sa grčkim svijetom homerskih junaka.<sup>1</sup> Za razliku

<sup>1</sup> Od vremena ilirskog pokreta i Ljudevita Gaja kada se ovom problemu pristupalo kroz ideju dokazivanja autohtonog porijekla naroda zapadnog Balkana interes naučnika o ovoj problematici nije opadao. J. G. v. Hahn je o porijeklu ilirskog imena i njegovom najstarijem obliku „Ἰλλυριοί, Hilurii i Hiluricus“ pisao daleke 1853. godine. A. Evans se u svome radu „Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875.“ u više navrata osvrće na veze sa grčkim svijetom. Već u prvom izdanju Glasnika Zemaljskog muzeja, 1889. godine, pod naslovom „O značenju imena Bosna“ dr. Ljudevit Taloci se osvrće na pisanja antičkih autora o „ilirskim“ narodima, dok u istom broju „Glasnika“ dr. Ćiro Truhelka svoj članak „Gromile na Glasincu“ završava riječima: „Nema sumnje, da je ta umjetnost iz Grčke prešla ostalim balkanskim narodima, a uzme li se u obzir, da se grčka kultura baš na Balkanu sporo širila, to možemo po tome suditi, da glasinačke gromile nijesu davno prije našeg doba nastale“, čime se jasno potvrđuje činjenica da je problematika porijekla zapadnobalkanskih prehistorijskih populacija i odnosa sa širim područjem, prvenstveno egejskim, pobuđivala interes naučnika od samih početaka razvoja modernih znanosti. Isti interes se nastavlja i u kasnijem periodu, od klasičnih filologa do arheologa, brojni naučnici su se osvrtnali na riječi antičkih pisaca i prastare mitove i legende o dolasku Grčkih junaka na obale Jadranskog mora posmatrajući tu duboku prošlost očima starih Grka, kao da su znali da su istinite riječi Pindara: „Ni po zemlji ni po vodi nećeš naći put koji vodi Hiperborejcima“, i kao da su prihvatili mišljenje F. Ničea: „Otkrili smo sreću, poznajemo put, našli smo izlaz iz labirinta starog čitave milenije. Ko bi ga inače našao? Moderni čovek možda?“, našavši jedini način spoznaje dalekih mitskih događaja upravo kroz spoznaju ne modernog već antičkog čovjeka.

od antičke historije i kasnijih perioda, geneza naroda zapadnog Balkana u prehistorijskom periodu je oduvijek predstavljala svojevrsnu potragu za magičnim rješenjem kojim bi se utvrdila epistemologija naučnog aparata kojom bi se shvatili duboki procesi geneze u ljudskom društvu.

Promatrajući ovu problematiku istraživači su kao terminus post quem formiranja narodnih skupina zapadnog Balkana odredili završetak brončanog i najranije razdoblje halštatskog perioda. Jedan od razloga za uspostavljanje ovakve hronološke formule je činjenica da se upravo na taj period odnose prvi pisani dokumenti koji u sebi sadrže najstarije spomene zajednica koje su naseljavale područje nekadašnje Ilirije, poznate još drevnim grčkim mornarima koji su tokom V stoljeća p. n. e., a i ranije plovili uz obale Jadranskog mora tragajući za pogodnim mjestima gdje bi grčki kolonisti i trgovci osnovali svoje emporije i apoikije.

Među prehistorijskim skupinama koje su došle u kontakt sa helenskim svijetom još u najstarijem periodu izdvaja se zajednica Enhelejaca, nekada moćna etnička skupina sa snažnim kraljevstvom na jugu ilirskih zemalja. U vremenima koja su starim Helenima bila prastara i već davno zaboravljena prošlost, Enhelejci su igrali značajnu ulogu koja se odražavala u snažnim i jako ukorijenjenim mitovima i legendama, prvenstveno u predanju o legendarnom junaku Kadmu i njegovoj supruzi Harmoniji koji su među Enhelejcima dočekali kraj svojih legendarnih života i pretvorili se u zmije.

Predaja o sidonskom princu i njegovoj supruzi Harmoniji je do sada u više navrata pobuđivala interes istraživača koji su se osvrtnali na proble-

matiku grčke kolonizacije na Jadranu. Međutim, fokus istraživanja se uglavnom usmjeravao na probleme jasno povezane sa Kadmom kao glavnim junakom prastare legende, a zatim na metodološko pitanje da li je i u kojoj mjeri moguće ispravno interpretirati fragmente predanja koji su se očuvali do vremena kada su ih zabilježili antički pisci te da li jedna legenda može sadržavati reminiscencije na stvarnu prošlost i davne događaje. Ponekad distinkcija između mitova i legendi nije potpuno jasna i nemoguće je razdvojiti jedno od drugog kako je to uradio J. G. Frazer.<sup>2</sup> Međutim, iako nerazdvojivi, mitovi i legende kao kulturološki artefakti su zahtijevali fundamente na kojima su nastajali. Potpuno opravdanom se čini hipoteza M. Finkelberg da su „stari Grci umjesto stvaranja novih predanja tokom svake generacije modificirali naslijeđene mitove iznova u skladu sa sopstvenim kulturnim i društvenim osjećajima“.<sup>3</sup> Temelji na kojima su nastajale legende su za razliku od modifikacija u samoj fabuli ostajali isti te je sam korijen legende ostajao očuvan stoljećima.<sup>4</sup>

Suprotno metodološkom pristupu samoj legendi i Kadmu kao junaku legende, pristup problemu Enhelejaca, njihovom porijeklu i genezi nije pobuđivao veći interes naučnika. Brojna pitanja, od kada su Enhelejci poznati starim Grcima, ko su oni bili, odakle su i da li su došli, ostala su uglavnom zaboravljena i nedovoljno istražena. Tako su Enhelejci u naučnom svijetu ostali jedan od ilirskih naroda koji je među prvima stupio u kontakte sa helenskim svijetom, ljudi-jegulje i „oni“ koji su postepeno nestali u procesu stapanja sa susjednim plemenima koja su postepeno jačala i pripajala svojim područjima dio po dio enhelejskog kraljevstva. Čini se tek kao historijski proces, u skladu sa slavnom Heraklitovom (ili Simpliciusovom) frazom Πάντα ρεῖ pa je apsolutno začuđujuća činjenica da su Enhelejci u očima grčkih autora igrali jednu od najznačajnijih uloga mitske prošlosti, ulogu povezanu sa Kadmom, grčkim otkrivanjem svijeta do krajeva

<sup>2</sup> Prema J. G. Frazeru mitovi su čisti plod ljudske mašte, dok su legende zasnovane na stvarnim događajima i odigravaju se na stvarnim historijskim lokacijama. Za više podataka pogledati: Frazer 2002.

<sup>3</sup> Finkelberg 2006, 11.

<sup>4</sup> Dowden 1992, 57: „Nezamisljivo je da je grčka mitologija nastala kao potpuno novi set predanja kako bi se zamijenili događaji koji su se odigrali ranije“.

Ekumene i svim znanjima koja su Grci naučili od njega i Feničana, znanjima koja su na kraju oblikovala i Grčku kao kolijevku civilizacije. Ko su bili i, na kraju, zašto su im antički Grci davali tako značajno mjesto u svojoj prošlosti?

Nekolicina antičkih autora već od VI – VII stoljeća p. n. e. spominje neke od naroda sjeverno od Helade. Tako su uz Enhelejce starim Grcima već u homersko doba bile poznate i druge skupine kao što su Peonci i Eneti koji se spominju u Ilijadi<sup>5</sup>:

*A Peonice krivoluke Pirehmo vođaše junak,  
iz daleka Amidona od Aksija široke reke,  
Aksija, koji zemlju oplođuje najljepšom vodom.  
A Paflagoncima vođa Pilemen beše rutavko  
junak iz Enetske zemlje, gde divlje prebivaju  
mazge,  
oni u Kitoru gradu i Sesamu življahu onde,  
oko Partenija reke u slavne nastavahu kuće,  
Kromni, Egijalu i Eritinu visokom gradu.*

Paflagonski Eneti se spominju također i u sholijama uz Homerovu *Ilijadu*,<sup>6</sup> a bili su poznati i brojnim drugim piscima.<sup>7</sup> Nakon Homera naj-

<sup>5</sup> Homer, *Ilijada*, II, 848-855:

Αὐτὰρ Πυραΐχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους  
τηλόθεν ἐξ Ἀμυδάωνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺ ρέοντος,  
Ἀξιοῦ οὐ κάλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν.  
Παφλαγόνων δ' ἠγείτο Πυλαίμενος λάσιον κῆρ  
ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμίονων γένος ἀγροτεράων,  
οἳ ῥα Κύτρωρον ἔχον καὶ Σήσαμον ἀμφενέμοντο  
ἀμφὶ τε Παρθένιον ποταμὸν κλυτὰ δώματ' ἔναιον  
Κρωμνῶν τ' Αἰγιαλὸν τε καὶ ὕψηλους Ἐρυθίνους.

<sup>6</sup> Scholia In Homerum, Scholia in Iliadem (scholia vetera) knjiga II, 852b, 2: ἐξ Ἐνετῶν ὅθεν ἡμίονων <γένος ἀγροτεράων> παρὰ Ἐνετοῖς πρῶτον ἢ ὄνων καὶ ἵππων μίξις.; Dodatno, Eneti se u Scholia vetera spominju dalje na slijedećim mjestima: *Ilijada* II, 852a, 1; Isto, II, 852b, 3; Isto, XXIV, 278a, 2.

<sup>7</sup> Uz druge autore Enete spominje i Herodot na mjestima: I, 196: Ὁ μὲν σοφώτατος ὅδε κατὰ γνώμην τὴν ἡμετέραν, τῷ καὶ Ἰλλυριῶν Ἐνετοῦς πυνθάνομαι χρᾶσθαι. i V, 9: Κατήκειν δὲ τούτων τοὺς οὖρους ἀγχοῦ Ἐνετῶν τῶν ἐν τῷ Ἀδρίῃ. a zatim i drugi autori kao što su: Aelius Herodianus kod Pseudo-Herodianusa, p. 33, 4: Ἐνετοί, οἱ Παφλαγόνες; Strabo, *Geographica*, XII, 3, 8, 7: Παφλαγονία καὶ οἱ Ἐνετοί.; Isto, XII, 3, 8, 17: Παφλαγόνων φύλον οἱ Ἐνετοί; Eustathius *Philol.*, *Commentarii ad Homerum Iliadem*, I, p. 567, 14: Ἐνετοί δὲ ἔθνος περὶ Παφλαγονίαν; Isto, I, p. 567, 19: Ἐνετοί ἐν Παφλαγονίᾳ; Isto, *Commentarium in Dionysii periegetae orbis descriptionem*, 378, 57: οἱ Παφλαγονικοὶ Ἐνετοί καθ' Ὅμηρον.; *Etymologicum Magnum*, Kallierges, p. 340, 20: <ἐνετοί>, <ἐνετηῖος>, παρὰ Παφλαγοῖσι.; Scholia in Euripidem (scholia vetera), 1132, 3: Παφλαγονικῶν Ἐνετοί γὰρ ἔθνος Παφλαγονίας.; Suda, *Lexicon*, Epsilon, 1272,

značajnije je spomenuti da su Eneti pouzdano poznati već u VII stoljeću p. n. e. kada je o njima i njihovim konjima<sup>8</sup> pjevao Alkman,<sup>9</sup> pa se postavlja pitanje da li je kao *terminus ante quem* grčkog poznavanja naroda istočne obale Jadranskog mora i njenog zaleđa ispravno određen period klasične grčke kolonizacije tokom VII do IV stoljeća p. n. e. Uz Enete Homer spominje i Peonce koji su pod vodstvom Pirehma junaka učestvovali u trojanskom ratu kao saveznici Trojanaca. Pored spomena u II pjevanju Ilijade kao *Peonci krivoluki*, ratnike sa rijeke Axios Homer spominje i kao ratnike na bojnim kolima iz grada Amidona,<sup>10</sup> a zatim i kao ratnike sa *kopljima dugim Peonce*<sup>11</sup> i na kraju, Homer se ne osvrće samo na imena Pirehma junaka i Pelagona, oca Asteropeja, koji se u dvoboju borio sa Ahilejem, već i na imena običnih ratnika iz daleke Peonije kao što su: Tersiloh, Midon, Astiloh, Mnesa, Trasij, Enije i Ofelest.<sup>12</sup> Peonci i Peonija su također bili poznati i Hekateju iz Mileta u VI stoljeću p. n. e. kada ih on spominje u svome djelu „Γῆς περίοδος“.<sup>13</sup> Izuzet Homera i Hekateja, kao i Eneti, Peonci se spominju kod brojnih autora, od Demostena koji ih navodi kao Ἰλλυριοὺς καὶ Παίονας,<sup>14</sup> Herodijanusa koji ih navodi kao Παίονας καὶ Ἰλλυριοὺς,<sup>15</sup> do Tukidida koji spominje Agrijance i Leejce i druga peonska plemena, slobodne i one Peonce pod vladavinom tračkog kralja Sital-

ka<sup>16</sup> i Herodota koji Peonce spominje kroz cijelu V knjigu svoje „Historije“.<sup>17</sup> Uvrsti li se ovdje podatak da je već u VI stoljeću Hekatej znao za Jonsko<sup>18</sup> i Jadransko more koje naziva κόλπος Ἀδρίας,<sup>19</sup> Ἀδριατικοῦ κόλπου<sup>20</sup> i da je poznao grad Adriju, ilirsku Japigiju, Oidantion, Vojušu, Apolonij, Haoniju i Orik te narode Istre, Kaulice, Mentore, Liburne, Hitmite, Abre i Dekzare koji su po njemu bili susjedi Enhelejaca,<sup>21</sup> postaje jasno da je područje Jadranskog mora bilo poznato u većoj ili manjoj mjeri starim Grcima već tokom VI stoljeća p. n. e. prema Hekateju, a sudeći prema Alkmanu čak i tokom VII stoljeća p. n. e.. Da li je grčkim autorima, a vjerovatno i samim mornarima bila jasna razlika između Jadranskog i Jonskog mora, ili su za njih ova dva pojma bila potpuno izjednačena pa su ih često miješali, nemoguće je sa potpunom sigurnošću utvrditi. Sudeći prema riječima sholijaste uz Argonautiku Apolonija Rođanina, gdje sholijasta napominje da je miješanje imena Jadranskog i Jonskog mora česta pojava kod brojnih pisaca, može se pretpostaviti da se u djelima antičkih pisaca radi o svjesnom poistovjećivanju ova dva mora, a ne o njihovoj neupućenosti.<sup>22</sup>

1: <Ἐνετοί:> ἐθνικόν, Παφλαγόνες. Aristonicus Gramm., De signis Iliadis, II, h851-2, 2: <Παφλαγόνων δ' ἦγεῖτο Πυλαμίνεος λάσιον κῆρ ἐξ Ἐνετῶν>.

<sup>8</sup> κέλης: Masc. Nom. Sg.; κέλης, ἦτος, ὄ, (κέλλω): Iovac, jahanje konja. Uz Alkmana, na navedenom mjestu i Homer spominje divlje mazge koje prebivaju u enetskoj zemlji.

<sup>9</sup> Alkman, Fr. I, 1, 50-54:

ἢ οὐχ ὄρηις; ὁ μὲν κέλης  
Ἐνετικός· ἄ δὲ χαίτα  
τὰς ἐμὰς ἀνεψιᾶς  
Ἀγησιγόρας ἐπανθεῖ  
χρυσὸς [ὦ]ς ἀκήρατος·

<sup>10</sup> Ilijada, XVI, 287-288:

καὶ βάλε Πυραίχημν, ὃς Παίονας ἵπποκορυστὰς  
ἦγαγεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὸν ῥέοντος·

<sup>11</sup> Isto, XXI, 155-156:

Παίονας ἄνδρας ἄγων δολιχεγχεᾶς· ἦδε δὲ μοι νῦν  
ἦ ὡς ἐνδεκάτη ὄτε Ἴλιον εἰλήλουθα.

<sup>12</sup> Isto, XXI, 209-210:

ἐνθ' ἔλε Θερσίλοχον τε Μύδωνά τε Ἀστύπυλόν τε  
Μνησόν τε Θρασίον τε καὶ Αἴνιον ἠδ' Ὀφελέστην·

<sup>13</sup> Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby-F 1a, 1, F. Frg. 154, 2: Εὐρώπης Περίοδω Παίονας φησι πίνειν.

<sup>14</sup> Demosthenes, Olynthiaca, 1, 13, 6.

<sup>15</sup> Herodianus Hist., II, 9, 1, 3.

<sup>16</sup> Thucydides, II, 96: ἀνίστη δὲ καὶ Ἀγριαῖνας καὶ Λαιαίους καὶ ἄλλα ὅσα ἔθνη Παιονικὰ ὧν ἦρχε καὶ ἔσχατοι τῆς ἀρχῆς οὗτοι ἦσαν· μέχρι γὰρ Λαιαίων Παιόνων

<sup>17</sup> Herodotus, V, 12, 3; V, 14, 4; V, 15, 6; V, 17, 2; V, 23, 2-8; V, 98, 5-19; VII, 113, 2. Uz navedene autore Peonce spominju i brojni drugi pisci kao što su: Diodor Sicilac, Lukijan, Strabon, Flavius Arrianus, Dion Cassius, Pausanias i dr.

<sup>18</sup> Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby -F 1a, 1, F. Frg. 91, 1: Ἴονίωι κόλπωι

<sup>19</sup> Isto, Frg. 90, 1.

<sup>20</sup> Isto, Frg. 93, 1-2.

<sup>21</sup> Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby -F 1a, 1, F. Frg. 90, 1: Ἀδρία· πόλις καὶ παρ' αὐτὴν κόλπος Ἀδρίας; Frg. 97, 1-2: Ἰαπυγία· πόλις, μία ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἑτέρα ἐν τῇ Ἰλλυρίδι; Frg. 98, 1: Οἰδάντιον· πόλις Ἰλλυρῶν; Frg. 102b, 1: ὁ Ἄωος, ἐφ' ᾧ Ἀπολλωνία πόλις; Frg. 105, 1: Χαονία· μέση τῆς Ἠπείρου; Frg. 106, 1: Ὀρικός· πόλις ἐν τῷ Ἴονίωι; Frg. 91, 1: Ἰστροί· ἔθνος ἐν τῷ Ἴονίωι κόλπωι; Frg. 92, 1: Καυλικοί· ἔθνος κατὰ τὸν Ἴονιον κόλπον; Frg. 94, 1: Μέντορες· ἔθνος πρὸς τοῖς Λιβυρνοῖς; Frg. 93, 1: Λιβυρνοί· ἔθνος; Frg. 96, 1: Ὑθμίται· ἔθνος πρὸς Λιβυρνοῖς; Frg. 101, 1: Ἄβροι ἔθνος; Frg. 103, 1-2: Δεξάροι· ἔθνος Χαόνων, τοῖς Ἐγγελέαις προσεχεῖς.

<sup>22</sup> Scholia in Apollonii Rhodii Argonautica (scholia vetera), p. 283, Frg. 308a-b:

<πανέσχατον Ἴονίωι>: τὸ Ἴόνιον πέλαγος τῆς Ἰταλίας, εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Ἀδρίας· διὸ καὶ τινες αὐτὸ Ἀδρίαν ὀνομάζουσιν.

<Ἴόνιον> πέλαγος πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ οὕτω καλούμενον. ὠνομάσθη

Upravo u vrijeme Hekateja, a opravdano je pretpostaviti i ranije, javljaju se prvi podaci o Enhelejcima, narodu ovijenom mitovima grčkih autora. Već od prvih spomena i samo njihovo ime je jako povezano sa mitovima i kultovima. Oni su za Hekateja Ἐγγελέαις, za Mnaseja su (Μνασέας) Ἐγγελάνας<sup>23</sup> dok su za Polibija Ἐγγελάνας.<sup>24</sup> Bez obzira na diferencijacije autora, ime Enhelejaca je uvijek bilo usko povezano sa jeguljama čiji se kult poštovao u beotskom jezeru Kopaidi.<sup>25</sup> Najstariji podaci o Enhelejcima su sačuvani upravo u svjedočanstvu Hekateja, što se očuvalo u djelu Stefana Bizantinca, o Deksarima, haonskom narodu: „Deksari, haonski narod, susjedi Enhelejaca, kako piše Hekatej u opisu Evrope. Stanuje pod gorom Amirom“.<sup>26</sup> Da li su Deksari u stvari Dasareti i da li je gora Amir Tomor u Dasaretidi, o čemu je govorio R. Katičić<sup>27</sup> i danas predstavlja značajno i nedovoljno odgovoreno pitanje. Najviše što se može pretpostaviti u vezi područja rasprostriranja sa određenim stepenom sigurnosti jest mogućnost da su nosioci ohridske kulture iz Trebeništa bili Enhelejci.<sup>28</sup> Međutim, čak i da ova pretpostavka bude u potpunosti potvrđena, problem etnogeneze Enhelejaca, kao i pitanje „iz kojih razloga su Enhelejci zauzimali tako značajno mjesto u grčkoj mitologiji“ ostaje i dalje potpuno neodgovoreno. Iako su vijesti koje donosi Hekatej najstariji očuvani podaci o Enhelejcima, brojni autori nakon Hekateja su najvjerojatnije koristili istu tradiciju i danas nepoznate izvore na koje se vjerovatno oslanjao i sam Hekatej. Jedno od takvih svjedočanstava gdje se jasno uočava pozivanje na stariju tradiciju jest i djelo koje je napisao Helanik sa Lezba, logograf V stoljeća p. n. e. Njegova prošlost Beotije (Βοιωτικά) u kojoj je spominjao i Enhelejce: „U jezeru su Kopaidi,

naime, vrlo velike jegulje. I Beotiju su nastavili ljudi što su se zvali Enhelejci, o kojima govori Helanik u svojoj knjizi o Beotiji.“<sup>29</sup> je jasno svjedočanstvo o nekoj tradiciji znatno starijoj od vremena Hekateja kada su Enhelejci već odavno postali Hekatejevi Enhelejci, susjedi Deksara. Vrelo odakle je Helanik crpio svoje podatke danas nije poznato, ali je njegov spomen Enhelejaca na području Beotije svakako intrigantno pitanje čije rješenje bi moglo ponuditi dodatne odgovore na pitanje porijekla Hekatejevih Enhelejaca. Helanik, međutim, nije jedini autor koji je spominjao Enhelejce u Beotiji. Tako se kod Diodora Sicilca u njegovom djelu Βιβλιοθηκη ἱστορικη nalaze podaci o dolasku Enhelejaca koji su napali Kadmeju i osvojili je: „Poslije poplave što je bila za Deukaliona, kad je Kadmo sagrađio Kadmeju, što se prozvala po njemu, skupio se u njoj svijet koji su jedni nazvali Spartima, tj. raspršenima jer se odasvud bio skupio, a drugi su ga nazvali Tebagenim, tj. rodnom iz Tebe jer je prvobitno potjecao iz spomenutoga grada, a poplava ga je odande izbacila i raspršila. Oni su se dakle tada tamo nastanili, a poslije su Enhelejci zavojštili na njih i izbacili ih; tada se dogodilo i to da je Kadmo sa svojim pobjegao u zemlju Ilira.“<sup>30</sup> Uz Helanika i Diodora, Enhelejce u Beotiji spominju i drugi autori kao što je Kefalion (Cephalion) na kojeg se pozivao Ivan Malala govoreći o tome kako su Amfion i Zet sagrađili Tebu na mjestu starijeg naselja zvanog Enhilija.<sup>31</sup> Ivan iz Antiohije navodi slične podatke govoreći o tome kako su sinovi Kaliope, Amfion i Zet, sagrađili grad Eutalija

δὲ ἀπὸ Ἴονίου τὸ γένος Ἰλλυριοῦ, ὡς φησιν Θεόπομπος ἐν κα΄

· τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς γενομένης πλάνης τῆ Ἰοί.

<sup>23</sup> Mnaseas, 13, 1.

<sup>24</sup> Polybius, V, 108, 8, 4.

<sup>25</sup> O značenju enhelejskog imena i interpretaciji istog u „Ljudi – jegulje“ kao i etimološkim vezama sa latinskom *anguilla*, romanski *a'ngvela* i *jegulja* pogledati više kod: Katičić 1977, 9. ili Isto 1995, 216; 1976, 111-112. i Šašel-Kos 1993, 118-119.

<sup>26</sup> Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby F. 1a, 1, F. Frg. 103, 1-2: Δεξάροι· ἔθνος Χαόνων, τοῖς Ἐγγελέαις προσεχέις. Ἐκαταῖος Εὐρώπηι· ὑπὸ Ἄμυρον ὄρος οἰκοῦν.

<sup>27</sup> Katičić 1977, 8.

<sup>28</sup> Šašel-Kos 1993, 129; Katičić 1977, 79.

<sup>29</sup> Hellanicus, Volume, Jacoby', F 1a,4,F. Frg. 50, 1-3: ἐν γὰρ τῇ Κωπαίδι λίμνῃ μέγισταί εἰσιν ἐγγελεῖς· ὠικουν τε τὴν Βοιωτίαν καὶ οἱ λεγόμενοι Ἐγγελεῖς, περὶ ὧν καὶ Ἕλληνας ἐν τοῖς Βοιωτικοῖς φησιν.

<sup>30</sup> Diodorus Siculus, XIX, 53, 4, 1-5, 5: μετὰ γὰρ τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν Κάδμου κτίσαντος τὴν ἀπ' αὐτοῦ προσαγορευθεῖσαν Καδμείαν συνήλθεν ἐπ' αὐτὴν λαὸς ὃν τινὲς μὲν Σπαρτὸν προσηγόρευσαν διὰ τὸ πανταχόθεν συναχθῆναι, τινὲς δὲ Θεβαγενῆ διὰ τὸ τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς προειρημένης πόλεως ὄντα διὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐκπεσεῖν καὶ διασπαρῆναι. τοὺς οὖν τότε κατοικήσαντας ὕστερον Ἐγγελεῖς καταπολεμήσαντες ἐξέβαλον, ὅτε δὴ συνέβη καὶ τοὺς περὶ Κάδμον εἰς Ἰλλυριοῦς ἐκπεσεῖν. μετὰ δὲ ταῦτ' Ἀμφιονὸς καὶ Ζήθου κρατησάντων τοῦ τόπου καὶ τότε πρώτων τὸ ἄστυ κτισάντων.

<sup>31</sup> Cephalion, Frg. 6, 98-101; Joannes Malalas, Chronographia, 49, 7: Καὶ εὐθέως Ἀμφίων ὁ λυρικός κτίζει πόλιν μεγάλην πάνυ, δωδεκάπυλον, τὴν πρόφην μὲν οὖσαν κώμην λεγομένην Ἐγγελεῖαν· ἦν ὠνόμασαν οἱ αὐτοὶ ἀδελφοὶ πόλιν Θήβας...

(ΕυΘαλειαν).<sup>32</sup> Sudeći prema riječima antičkih autora, grčka tradicija o prošlosti Beotije je poznavala Enhelejce koji su bili nastanjeni na tom području. Da li se u beotskim Enhelejcima mogu vidjeti veze sa Enhelejcima, susjedima Deksara o kojima je govorio Hekatej, nije potpuno jasno. Čak i kada bi pouzdan odgovor na ovo pitanje postojao, i sam pokušaj njegovog utvrđivanja zahtijevao bi osvrt na još dalju prošlost od vremena Hekateja i logografa, prošlost iz čijeg labirinta su i oni sami pokušavali pronaći izlaz.

Prema legendi, Kadmo je bio sin sidonskog kralja Agenora i Telefase koji je sa svojom braćom krenuo u potragu za svojom sestrom Europom. Tokom svoga traganja za sestrom Kadmo je stigao u Grčku gdje je nakon odluke da se tu naseli konsultirao proročište u Delfima. Prema riječima Apolona, nakon što bi pronašao kravu sa bijelim biljegom na čelu i tamo gdje bi se ta krava zaustavila i legla, tu je trebao osnovati grad. Uradivši tako, na mjestu gdje se krava zaustavila Kadmo je, moglo bi se reći voljom Morira, bio prinuđen ubiti zmaja ili zmiju koja je na nesreću bila zmija boga Aresa. Na kraju, Kadmo je na tom mjestu osnovao grad Kadmeju, kasnije nazvan Teba.

Koliko historijske istine se nalazi u ovoj predaji o dolasku Kadma iz Sidona u Beotiju i osnivanju Kadmeje teško je utvrditi. Međutim, kao što je već istaknuto, legende su za razliku od mitova zasnovane na stvarnim događajima koji su se odvijali na stvarnim lokacijama pa ih je stoga neosnovano u potpunosti odbaciti. U skladu sa ovim, detalj koji navodi na pitanje porijekla tradicije o Enhelejcima u Beotiji su podaci koje antički autori prenose o Kadmovom dolasku u Grčku.

Prema riječima Pausanije, Kadmo u Grčku nije došao niti sam, niti potpuno nespreman za sukobe sa autohtonom populacijom: „Kad je vojska Feničana pod Kadmom navalila na zemlju, oni su pobijedeni i Hijanti su, kad je pala noć, pobjegli iz zemlje, a Kadmo je Aonima, koji su



Sl. 1. Calix krater sa prikazom Kadma koji ubija zmiju boga Aresa iz 350-340 p.n.e. (<http://www.louvre.fr>)

ga zamolili za milost, dozvolio da ostanu i da se pomiješaju s Feničanima“.<sup>33</sup> Podatak o Kadmu i Feničanima koji su došli sa njim znatno prije Puzanije potvrđuje i Herodot koji, opisujući svečanosti u čast boga Dionisa, o porijeklu tog kulta kaže slijedeće: „Isto tako mi ne pada na pamet da tvrdim da su Egipćani primili taj, ili neki drugi, običaj od Helena, ali mislim da je verovatnije da je Melampod saznao za Dionisov kult od Kadma i od Feničana, koji su sa ovim došli u zemlju koja se danas zove Beotija“.<sup>34</sup> Na drugom mjestu Herodot spominje također i narod Gefirana, koji su prema njemu pripadali Feničanima što su naselili Beotiju zajedno sa Kadmom: „A Gefirani, kojima su pripadale i Hiparhove ubice, sami pričaju da su poreklom iz Eretrije, a prema podacima do

<sup>32</sup> Joannes Antiochenus (Codex Parisinus 1630) 8, 1-6: Izdavač Müller je ime sela ispravio i uskladio sa podacima koje donosi Malala iz ΕυΘαλειαν u Έγγέλειαν; Μετά δὲ Κάδμον ἔβασίλευσε τῆς Βοιωτίας Νυκτεὺς, οὐ θυγάτηρ Καλλιόπη ἐκ μίξεως Θεοβοίου Ζῆθον καὶ Ἀμφίωνα ἔτεκεν, οἱ ῥιφέντες καὶ παρ' ἀγροίκου ἀνατραφέντες κρατοῦσι τῆς Βοιωτίας, ἐπαναστάντες τῷ Νυκτεῖ, καὶ κτίζουσι πόλιν τὴν πρῶην οὖσαν κόμην καὶ καλουμένην Έγγέλειαν

<sup>33</sup> Pausanias, IX, 5: Κάδμου δὲ καὶ τῆς Φοινίκων στρατιάς ἐπελθούσης μάχῃ νικηθέντες οἱ μὲν Ἰάντες ἐς τὴν νύκτα τὴν ἐπερχομένην ἐκδιδράσκουσι, τοὺς δὲ Ἄονας ὁ Κάδμος γενομένουσ ἰκέτας καταμείναι καὶ ἀναμιχθῆναι τοῖς Φοινίξιν εἶασε.

<sup>34</sup> Herodot, II, 49: Οὐ μὲν οὐδὲ φήσω ὅκως Αἰγύπτιοι παρ' Ἑλλήνων ἔλαβον ἢ τοῦτο ἢ ἄλλο κού τι νόμιοι. Πυθέσθαι δὲ μοι δοκεῖ μάλιστα Μελάμπους τὰ περὶ τὸν Διόνυσον παρὰ Κάδμου τε τοῦ Τυρίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐκ Φοινίκης ἀπικομένων ἐς τὴν νῦν Βοιωτὴν καλεομένην χώραν.

kojih sam ja došao, oni su u stvari bili Feničani, i to od onih Feničana što su sa Kadmom došli u zemlju koja se sada zove Beotija i naselili se u oblasti Tanagre, jer im je ta oblast bila kockom određena ... Heleni su naučili mnogo korisnih stvari od ovih Feničana koji su sa Kadmom bili došli i tu se naselili, a među kojima su se nalazili i Gefirani. Pre svega naučili su od njih pismo, koje Heleni ranije, po mom mišljenju, nisu poznavali ... I ja sam lično video ta kadmejska slova, i to u Beotiji, u hramu Izmenškog Apolona u Tebi, urezana na tri tronošca, i ta su slova bila jako slična jonskim<sup>35</sup> Herodotove riječi da su Grci naučili pismo od Feničana je moguće pronaći i u svjedočanstvu Diktisa Krećanina (Dictys Cretensis) koji je u šest knjiga napisao djelo pod imenom „Dnevnik Trojanskog rata (Journal of the Trojan War)“<sup>36</sup> u kojem se u prvoj knjizi opisuje na

<sup>35</sup> Isto, V, 57-59: Οἱ δὲ Γεφυραῖοι, τῶν ἦσαν οἱ φονέες οἱ Ἰππάρχου, ὡς μὲν αὐτοὶ λέγουσι, ἐγεγόνεσαν ἐξ Ἐρετρίης τὴν ἀρχήν, ὡς δὲ ἐγὼ ἀναπυθιανόμενος εὐρίσκω, ἦσαν Φοινίκες τῶν σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενων Φοινίκων ἐς γῆν τὴν νῦν Βοιωτὴν καλεομένην, οἴκειον δὲ τῆς χώρης ταύτης ἀπολαχόντες τὴν Ταναγρικὴν μοῖραν· Ἐνθεῦτεν δὲ, Καδμείων πρότερον ἐξαναστάντων ὑπ' Ἀργείων, οἱ Γεφυραῖοι οὗτοι δεύτερα ὑπὸ Βοιωτῶν ἐξαναστάντες ἐτράποντο ἐπ' Ἀθηνῶν· Ἀθηναῖοι δὲ σφεας ἐπὶ ῥητοῖσι ἐδέξαντο σφέων αὐτῶν εἶναι πολίητας, <οὐ> πολλῶν τεων καὶ οὐκ ἀξιαπηγήτων ἐπιτάξαντες ἔργεσθαι. Οἱ δὲ Φοινίκες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι, τῶν ἦσαν οἱ Γεφυραῖοι, ἄλλα τε πολλὰ οἰκῆσαντες ταύτην τὴν χώραν ἐσήγαγον διδασκάλια ἐς τοὺς Ἕλληνας καὶ δὴ καὶ γράμματα, οὐκ ἔόντα πρὶν Ἕλλησι ὡς ἐμοὶ δοκέειν, πρῶτα μὲν τοῖσι καὶ ἅπαντες χρέωνται Φοινίκες· μετὰ δὲ χρόνου προβαίνοντος ἅμα τῇ φωνῇ μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων. Περιοίκεον δὲ σφεας τὰ πολλὰ τῶν χώρων τοῦτον τὸν χρόνον Ἕλληνων Ἴωνες· οἱ παραλαβόντες διδασκίαν παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντες σφεων ὀλίγα ἐχρέωντο, χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὡσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, φοινικῆα κεκλησθαι. Καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλέουσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βύβλων ἐχρέωντο διφθέρῃσι αἰγέρῃσι τε καὶ οἰέρῃσι· ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι. Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς Καδμήα γράμματα ἐν τῷ ἱρῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Ἰσμηνοῦ ἐν Θήβῃσι τῆσι Βοιωτῶν ἐπὶ τρίποσι τρισὶ ἐγκεκολαμμένα, τὰ πολλὰ ὅμοια ἔόντα τοῖσι Ἴωνικοῖσι.

<sup>36</sup> Dictys Cretensis, I, Letter; Preface; Diktis Krećanin je, prema riječima Luciusa Septimusa koji je, kako i sam kaže, preveo njegovo djelo, bio savremenik i suborac Idomeneja i Meriona, Krećana koji su se borili pod zidinama Troje kao saveznici Ahejaca. Prema Luciusu, tj. njegovom pismu upućenom Quintusu Aradiusu Rufinusu, glinene pločice sa Diktisovim tekstom su pronađene u njegovom grobu na Kreti nakon zemljotresa i dospjele su u ruke stanovitog Praxisa ili Eupraxidesa koji ih je preveo na grčki jezik. Lucius je tekst preveo sa grčkog na latinski ističući da je Dik-

koji je način Agamemnon izabran za vođu svih Grka u pohodu protiv Troje. Posebno značajnim se može smatrati podatak Diktisa gdje govori da su Grci prilikom izbora vođe njegovo ime pisali na pločicama feničkim pismom.<sup>37</sup> Jasno je da se ovdje radi o istoj tradiciji o kojoj je govorio i Herodot, Kadmo, Feničani, uspostavljanje grada i grčko usvajanje alfabeta.

Pauzanija navodi da je Kadmo došao sa vojском Feničana, Herodot također navodi da je Melampod saznao za Dionisov kult od Feničana koji su došli sa Kadmom, a zatim da su Heleni od njih naučili i druge korisne stvari kao što je pismo pa postaje potpuno jasno da je tradicija sačuvala indirektno svjedočanstvo o većem broju Kadmovih pratilaca. Još važniji podatak koji donosi Herodot je spomen naroda Gefirana, od Feničana što su se sa Kadmom naselili u Beotiji. Pored Gefirana, Herodot implicira i druga imena kada govori da su Gefirani bili samo jedan dio Feničana od kojih su Heleni naučili pismo, što potvrđuje i pisanje Diktisa Krećanina. Nažalost, podaci o kojima i sam govori, a prema kojima je Herodot došao do zaključka da su Gefirani u stvari bili Feničani, danas su potpuno nepoznati. Potvrdu o Gefiranima koje navode Herodot i Pauzanija moguće je pronaći i u XIX knjizi Strabonove *Geografije*: „Near Orpus is a place called Graea, and also the temple of Amphiarus, and the monument of Narcissus the Eretrian, which is called „Sigelus’s“, because people pass it in silence. Some say that Graea is the same as Tanagra. The Poemendrian territory is the same as the Tanagraean; and the Tanagraeans are also called Gephyraeans. The temple of Amphiarus was transferred hither in accordance with an oracle from the Theban Cnopia“.<sup>38</sup> Gefirani koji su se, prema Herodotu, naselili na području

tis poznavao fenički jezik i alfabet koji je Kadmo donio u Aheju.

<sup>37</sup> Dictys Cretensis, I, 16: Then they decided to appoint a commander-in-chief. Accordingly, in the temple of the Argive Juno, everyone, having received a ballot, wrote (in Phoenician letters) the name of the man he thought would make the best leader.

<sup>38</sup> Strabo, IX, 2, 10: Καὶ ἡ Γραῖα δ' ἐστὶ τόπος Ὀρωποῦ πλησίον καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου καὶ τὸ Ναρκίσσου τοῦ Ἐρετριέως μνήμα δὲ καλεῖται Σιγηλοῦ, ἐπειδὴ σιγῶσι παριόντες· τινὲς δὲ τῆ Τανάγρα τὴν αὐτὴν φασιν· ἡ Ποιμανδρὶς δ' ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῆ Ταναγρικῆ· καλοῦνται δὲ καὶ Γεφυραῖοι οἱ Ταναγραῖοι. ἐκ Κνωπίας δὲ τῆς Θηβαϊκῆς μεθιδρύ[θη κατὰ χρησμόν] δεῦρο τὸ Ἀμφιαράειον.

Tanagre očito su prema riječima Strabona, pod istim imenom bili poznati stoljećima nakon što je Herodot govorio o njima, iako su bili nazivani i Tanagrani. Veza među Gefiranima, kao stanovnicima Tanagre, i njihovim imenom Tanagrani je starija i od njihovog spomena kod Herodota u V stoljeću. Prema riječima Stefana Bizantinca, Gefirani su kao Tanagrani osim Strabonu i Herodotu bili poznati i Hekateju u VI stoljeću p. n. e.: „Gefira, grad u Beotiji. Neki kažu da su to isti koji i Tanagrani, kao Strabon i Hekatej. Odatle se i Demetra naziva gefirska.“<sup>39</sup> Grad Gefira je osim na području Beotije bio poznat i u Siriji gdje ga navodi Klaudije Ptolomej.<sup>40</sup> Hekatejeve riječi o gradu Gefiri u Beotiji ukazuju na znatno stariju tradiciju od Herodota i mlađih autora. Etimološki priručnik „Etymologicum magnum“ potvrđuje i druge nazive za Gefiru: Tanagra, Greja i Poimandrija, ukazujući i na izgubljena djela drugih autora koji svoje podatke nisu crpili iz Hekateja i Herodota, kao i na mogućnost da se u nekom od ovih imena nalazi skriveno ime neke od skupina koje je Herodot okarakterisao kao Kadmove Feničane.<sup>41</sup>

Prema riječima Pauzanije, antička tradicija je sačuvala i spoznaju da pojava Kadma i njegovih pratioca nije prošla potpuno mirno kao što bi se moglo pretpostaviti iz same legende. Da bi se nastanili u Beotiji, doseljenici su morali svladati udruženi otpor autohtonih stanovnika Aona i Hijanata. Činjenica da je Aonima nakon njihovog poraza dozvoljeno da ostanu na tom području i da se pomiješaju sa Feničanima ukazuje na pretpostavku da se u doseljenicima sa istoka mogu jasno prepoznati kolonisti kakvi su kasnije postali i sami Grci. Osnivanje i opstanak kolonije su prema potrebi osiguravani i vojnom silom koja je upotrebljavana samo do određenih granica, nikako do potpunog uništenja autohtonog

elementa.<sup>42</sup> Na ovaj način je u stvari proces kolonizacije tekao dvostrano, i kao što je nezamislivo da su stanovnici ma koje grčke kolonije na Jadranu bili potpuno čisti Grci,<sup>43</sup> tako je u ovom svjetlu razmatranja jasniji i tok događaja o kojima izvještava Pauzanija.

Na proces kolonizacije ukazuje i već navedeno svjedočanstvo Herodota da su Gefirani koji su došli sa Kadmom naselili područje Tanagre „jer im je ta oblast bila kockom određena“<sup>44</sup> kao i Tukididov podatak da su Beočani naselili Beotiju nakon Trojanskog rata a da se Beotija do tada zvala Kadmove zemlja.<sup>45</sup>

Iz svega iznesenog je moguće pretpostaviti da je legenda o Kadmovom dolasku u Grčku remiscencija na kontakte Grčke sa istočnim Sredozemljem ili čak i više na proces osnivanja trgovačkih kolonija od strane doseljenika sa Bliskog istoka. Okolni gradovi, posebice Orhomenos, ukazuju svojim položajem do kraja kasnoheladskog III B perioda na odbranu od Tebe, dok je niz utvrđenja povezan sa Tebom štitio rutu od Korinskog zaljeva do Euripusa koji je odvajao uskim kanalom Eubeju od Beotije.<sup>46</sup> Također je moguće pretpostaviti da nisu samo Gefirani, kako izvještava Herodot, dobili područje Tanagre kockom, već da su i ostali doseljenici na isti način izvršili podjelu zemljišta. Da je Kadmo bio Feničanin ili Kananit koji je sa istoka preko Krete i Kiklada krenuo u osnivanje feničkih kolonija na jugoistoku Evrope misli i S. Symeonoglou, koji zaključuje da su Feničani u Grčku stigli zajedno sa krećanskim i kikladskim Minojcima.<sup>47</sup> Odatle se čini opravdanom i pretpostavka da Gefirani nisu bili jedi-

<sup>39</sup> Hecataeus, Histories, Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby F 1a, 1, F. Frg. 118, 1-3: Γέφυρα· πόλις Βοιωτίας, τινὲς δὲ τοὺς αὐτοὺς εἶναι καὶ Ταναγραίους φασίν, ὡς Στράβων καὶ Ἐκαταίος, ἀφ' οὗ καὶ Γεφυραία ἢ Δηώ.

<sup>40</sup> Claudius Ptolemaeus, V, 15, 15:

Σελευκίδος δὲ πόλεις αἶδε·

Γέφυρα ..... ξθ' λε'

<sup>41</sup> Etymologicum magnum, 228, 59-229, 1-4. <Γέφυρα>: Πόλις Βοιωτίας, ἢ καὶ Τάναγρα καὶ Γραία καὶ Ποιμανδρία καλουμένη. Εἴρηται, ὅτι ἐν Σχεδία κώμη κατοικοῦντες, καὶ ἐν τῇ πέραν γῆ τοῦ Ἀσωποῦ, διὰ τοῦ χειμῶνος ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους ἐπιμξιαῖς γεφύραις ἐχρῶντο.

<sup>42</sup> Ukoliko se pogledaju događaji vezani za grčku kolonizaciju na Jadranu, osnivanje kolonija Pharosa i Isse i kolonizatorsko djelovanje Dionizija Starijega Sirakuškog te sukobi sa autohtonim „ilirskim“ stanovnicima jasno se pokazuje da je vojna sila prilikom kolonizacije korištena ograničeno u svrhu osnivanja i sigurnosti samog emporija ili apoikije. Kao primjer odnosa među kolonistima i starosjediocima može poslužiti natpis iz Lumbarde koji kao jedan od sačuvanih spomenika najslikovitije svjedoči o uspostavljanju suživota između doseljenika i autohtonog stanovništva.

<sup>43</sup> Lisičar 1951, 112.

<sup>44</sup> Herodot, V, 57.

<sup>45</sup> Thucydides, I, 12: Βοιωτοὶ τε γὰρ οἱ νῦν ἐξηκοστῶ ἔτει μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐξ Ἄρνης ἀναστάντες ὑπὸ Θεσσαλῶν τὴν νῦν μὲν Βοιωτίαν, πρότερον δὲ Καδμηίδα γῆν καλουμένην ᾤκισαν (ἦν δὲ αὐτῶν καὶ ἀποδοσιμὸς πρότερον ἐν τῇ γῆ ταύτῃ, ἀφ' ὧν καὶ ἐς Ἴλιον ἐστράτευσαν)

<sup>46</sup> Buck 1979, 42.

<sup>47</sup> Symeonoglou 1985, 68 i d.

ni kolonisti skriveni pod Herodotovim riječima „od onih Feničana što su sa Kadmom došli“.

Krucijalno pitanje jest: ako se prihvati pretpostavka o kolonizaciji, da li se među doseljenicima koji su kockom dobili područje uz jezero Kopaidu mogu prepoznati i beotski Enhelejci? Enhelejci kao ljudi jegulje i njihovo ime mogu se usko povezati sa kultom koji je bio duboko ukorijenjen u njihovom duhovnom životu. Zanimljiva je činjenica da se kult jegulje javlja i na otoku Kosu, 4 km od današnjeg Bodruma, u antičkoj Kariji, gdje se spominje legenda o Krisamisu Košaninu i jegulji.<sup>48</sup> Kult jegulje je bio poznat i poštivan na otoku Eubeji, u gradu Aretusi gdje su, prema riječima antičkih pisaca, jegulje bile toliko pitome da su same dolazile u ruke ljudima.<sup>49</sup> Jasno je da je kult jegulje igrao jako značajnu ulogu te je time povezanost Enhelejaca i njihovog imena sa Kopaidom, jeguljama i Beotijom još značajnija. Međutim, ostali Grci nisu blagonaklono posmatrali vjerovanja Beočana i neprijateljske osjećaje prema kultu jegulje, koji se duboko poštovao na jezeru Kopaidi i kod Tebanaca, najjasnije odražavaju riječi Eubula iz Atene čije se ismijavanje ovih običaja u Beotiji sačuvalo kod Ateneja iz Naukratisa, gdje se Eubul uglavnom osvrće na beotsku kuhinju i djevojke.<sup>50</sup> Ova činjenica potvrđuje pretpostavku da je i sam duhovni život stanovnika Beotije na neki način bio stran autohtonom stanovništvu te se upravo kult jegulje može povezati sa Kad-

<sup>48</sup> Hesychius, A-O, Kappa, 4146, 1.

<sup>49</sup> Athenaeus Naucraticus, VIII, 3, 13-18: ἐγὼ δὲ ἐν τῇ κατὰ Χαλκίδα Ἀρεθοῦση θεθάμαι, ἴσως δὲ καὶ ὑμῶν οἱ πλείστοι, κεστρεῖς χειροήθεις καὶ ἐγγέλεις ἐνώτια ἐχούσας ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, λαμβανούσας τε καὶ λαμβάνοντας παρὰ τῶν προσφερόντων τροφὰς τὰ τε ἀπὸ τῶν ἱερείων σπλάγχνα καὶ τυροῦς χλωρούς.; Plutarchus, De sollertia animalium, Stephanus, p. 976, A, 1-6: ἡ γὰρ φύσις ὅσον ἐξικνεῖται μαθήσεως ἐπ' αὐτὴν δεχομένη καὶ στέγουσα παρέχει πολλὰς μὲν ἐγγέλεις [ιεράς λεγομένας] ἀνθρώποις χειροήθεις, ὥσπερ τὰς <ιεράς λεγομένας> ἐν τῇ Ἀρεθοῦση...

<sup>50</sup> Athenaeus Naucraticus, VII, 56, 1-14: ὅτι δ' ἦσθιον τὰς ἐγγέλεις καὶ μετὰ τεύτων ἐντυλιζάντες πολὺ μὲν ἔστι καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κωμικοῖς, καὶ Εὐβουλος δὲ φησιν ἐν Ἥχοϊ νύμφα ἀπειρόγαμος τεύτλῳ περὶ σώμα καλυπτὰ λευκόχρως παρέσται, ἔγγελος, ὦ μέγα μοι μέγα σοι φῶς ... ἐναργές.

καὶ ἐν Ἴωνι

μετὰ ταῦτα θύννων μεγαλόπλουτ' ἐπεισέπλει ὑπογάστρι' ὀπτῶν αἶ τ' ἐχιδνοσώματοι Βοιωτῖαι παρήσαν ἐγγέλεις θεαὶ τεῦτλ' ἀμπεχόμενα.

καὶ ἐν Μηδείᾳ

παρθένου Βοιωτίας Κωπᾶδος· ὀνομάζειν γὰρ αἰδοῦμαι θεάν.

mom, koji je ubio Aresovog zmaja ili zmiju i kolonistima koji su u Grčku došli s njim. Ovakva veza upućuje na pretpostavku da se pod imenom beotskih Enhelejaca, zajedno sa ostalim doseljenicima kao što su Gefirani, ali i Aoni koji su se pomiješali sa kolonistima i najvjerovatnije prihvatili i njihov kult, krije skupina kolonista koji su putem Krete, Kosa i Eubeje stigli i na područje Beotije i sa sobom donijeli i svoje poštovanje jegulja-zmija-zmajeva. Upravo otok Eubeja, zajedno sa Halkidikom i Leukadom, igrao je značajnu ulogu u trgovačkim putevima ranog brončanog doba,<sup>51</sup> te je potpuno prirodno da se i na njemu poštovao isti ili sličan kult kao u Beotiji.

Ukoliko su Enhelejci iz Beotije bili dio kolonista koji su sa istoka na području Beotije osnovali trgovačku koloniju Kadmeju i trajno se nastanili u tom kraju, nameće se pitanje ko su onda bili oni Hekatejevi Enhelejci, susjedi Haonaca? Prema legendi, kako ju je sačuvaio znameniti mitograf Pseudo-Apolodor, Kadmo je napustio Tebu i otišao sa suprugom Harmonijom na sjever, dalekim Enhelejcima: „Pošto je Kadmo s Harmonijom napustio Tebu, otišao je k Enhelejcima. Njih su Iliri pritiskali ratom, a bog im je prorekao da će nadvladati Ilire ako budu imali Kadma i Harmoniju za vođe. Oni su tomu povjerovali, uzeli su njih za vođe protiv Ilira i savladali su ih. I kraljevaio je Kadmo nad Ilirima i rodio mu se sin Ilirije“.<sup>52</sup> Enhelejci o kojima govori Pseudo-Apolodor su svakako mogli biti samo oni Hekatejevi Enhelejci, susjedi Deksara na dalekom sjeveru. Sukobi o kojima svjedoči Pseudo-Apolodor ukazuju na činjenicu da je on svoje podatke, kao i Herodot, crpio iz starijih vrela u kojim je prepoznatljiva jasna distinkcija između Enhelejaca i Ilira. Tek stoljećima kasnije, Enhelejci se uvrštavaju među Ilire uslijed ekspanzije ilirskog imena. Dakle, moglo bi se pretpostaviti da je prema najstarijem obliku očuvane tradicije Kadmo napustio Tebu da bi pomogao Enhelej-

<sup>51</sup> Parović-Pešikan 1985, 26-27.

<sup>52</sup> Pseudo-Apollodorus, III, 39, 1-9.

ὁ δὲ Κάδμος μετὰ Ἀρμονίας Θήβας ἐκλιπὼν πρὸς Ἐγγελέας παραγίνεται. τούτοις δὲ ὑπὸ Ἰλλυριῶν πολέμουμένοις ὁ θεὸς ἔχρησεν Ἰλλυριῶν κρατήσῃν, ἐὰν ἡγεμόνας Κάδμον καὶ Ἀρμονίαν ἔχωσιν. οἱ δὲ πεισθέντες ποιοῦνται κατὰ Ἰλλυριῶν ἡγεμόνας τούτους καὶ κρατοῦσι. καὶ βασιλεύει Κάδμος Ἰλλυριῶν, καὶ παῖς Ἰλλυριὸς αὐτῷ γίνεται. αὐθις δὲ μετὰ Ἀρμονίας εἰς δράκοντα μεταβαλὼν εἰς Ἥλύσιον πεδῖον ὑπὸ Διὸς ἐξέπεμψθη.



cima u borbi protiv „Ilira“, autohtonog stanovništva. Osim ovih škratih informacija, tradicija o tim Hekatejevim Enhelejcima ne daje više podataka. Ko su oni bili, kakva i da li uopšte postoji konekcija sa istoimenim Beoćanima, sačuvana djela grčkih pisaca u potpunosti prešućuju. Tek prema Herodotovom navođenju da su Gefrani, a time i ostali kolonisti naseljavali određene teritorije koje su dodjeljivali „kockom“, upućuje na mogućnost da je određeni broj doseljenika istim principom dobivao u zadatak nastavak kolonizacije prema dalekim ilirskim područjima. U okviru ovakve hipoteze se mogu uklopiti elementi koje je tradicija prenijela do vremena Hekateja i dalje: Kadmo je sa sobom poveo u Grčku manju ili veću grupu Feničana (Kananita) te je putujući prema Evropi preko Krete i Kiklada poveo sa sobom minojske trgovce i avanturiste različitih profila i pobuda.<sup>53</sup> Stigavši preko Eubeje na područje Beotije, strateški važnog mjesta gdje je osnovao grad Kadmeju, porazio je Hijante i Aone, dozvolivši ovim posljednjim da mu se pridruže. Nakon podjele zemljišta na način kao što su i stari Grci to činili kasnije, kada bi odlazili u osnivanje kolonija – kockom i voljom bogova, neki su se doseljenici trajno naselili, dok je drugi dio nastavljao svoje putovanje do novog pogodnog mjesta. Možda su baš beotski Enhelejci bili ti kojima je kocka dodijelila sudbinu da nastave svoje putovanje prema dalekom sjeveru i da se još jednom, kao protiv Hijanata i Aona, bore protiv ilirskih naroda sa obala Jadranskog mora. Bilo da im je zaista trebala pomoć, bilo da je njihov legendarni vođa utvrdio i osigurao nove kolonije u Beotiji, tek tada, sa dolaskom ovih kolonista, tačnije sa dolaskom Kadma među njih, jadranski Enhelejci se pojavljuju na pozornici prethistorije sa svojom značajnom ulogom.

Prema različitim genealogijama, kao što je ona koju donosi Herodot,<sup>54</sup> prema Hekateju, Hekateju, ali i prema mišljenju modernih naučnika kao što je S. Symeonoglou,<sup>55</sup> svi ovi događaji se datiraju u vrlo rani period oko XV-XVI stoljeća p. n. e. Parski mramor ili Parska hronika<sup>56</sup> do-



Sl. 2. Fragment parskog mramora sa hronološkom tablicom (<http://www.ashmolean.museum>)

lazak Kadma i osnivanje Tebe datira u 1509/8 godinu p. n. e.<sup>57</sup>: „From when Cadmus the son of Agenor came to Thebes [\_\_\_\_\_and] built the Cadmeia, 1255 years, when Amphictyon was king of Athens.“<sup>58</sup>

Prema ovome, tradicija o svim ovim događajima, pa time i Enhelejcima na Jadranskom moru, morala bi biti jednako stara ili nešto mlađa.

Presumpcija o trgovačkim odnosima i kolonizaciji u te svrhe se potvrđuje i u daljim događajima iz legende o Kadmu i Harmoniji. Krenuvši prema sjeveru, Kadmo je stigao do Ohridskog jezera gdje je, prema Hristodorovom epigramu<sup>59</sup>, osnovao grad Lihnid. Tokom svog putovanja je kod Pelagonta kupio kravu,<sup>60</sup> u čemu se opravda-

ne p. n. e. i najvećim dijelom se odnosi na događaje iz *Herrojskog doba*.

<sup>57</sup> Parian marble: IG XII, 5. (Cyclades), Document 444: ἀφ' οὗ Κάδμος ὁ Ἀγήνορος εἰς Θήβας ἀφίκετο [ – – – καὶ] ἔκτισε τὴν Καδμείαν, ἔτη, βασιλεύοντος Ἀθηνῶν Ἀμφικτύουος.

<sup>58</sup> Prijevod: G. Newing, Ashmolean Museum of Art and Archaeology, Oxford.

<sup>59</sup> Christodorus, VII, 697: εἶχε δ' ἀπ' εὐσεβέων προγόνων ἔρικυδέα πάτρην Λυχνιδόν, ἣν Φοῖνιξ Κάδμος ἔδειψε πόλιν· ἔνθεν λύχνος ἐπὶ Ἑλικώνιος, οὐνεκα Κάδμος στοιχείων Δαναοῖς πρῶτος ἔδειξε τύπον.

<sup>60</sup> Scholia In Euripidem, Scholia in Euripidem (scholia vetera), Vita-argumentum-scholion sch Ph, section 638, line 23: Κάδμος ἀφίκετο εἰς τὸ βουκόλιον τοῦ Πελάγοντος τοῦ Ἀμφιδάμαντος, παρ' οὗ ἀγοράσας βοῦν καὶ ἡγεμόνα ταύτην τῆς ὁδοῦ ποιησάμενος κτίζει τὰς Θήβας ὁμωνύμους τῶν Αἰγυπτίων Θηβῶν, ἐπεὶ τὸ ἀνέκαθεν Αἰγύπτιος ἦν ὁ Κάδμος.; Pausanias, IX, 12, 2: ἔδει δὲ ἄρα Κάδμον καὶ τὸν σὺν αὐτῷ στρατὸν ἐνταῦθα οἰκῆσαι κατὰ τοῦ θεοῦ τὴν μαντείαν, ἔνθα ἡ βοῦς ἔμελλε καμοῦσα ὀκλάσειν· ἀποφαίνουσιν οὖν καὶ τοῦτο τὸ χωρίον. ἐνταῦθα ἔστι μὲν ἐν ὑπαίθρῳ βωμὸς καὶ ἄγαλμα <Ἀθηνᾶς>· ἀναθεῖναι δὲ αὐτὸ Κάδμον λέγουσι. τοῖς οὖν νομίζουσιν ἐς γῆν ἀφικέσθαι

<sup>53</sup> Potter 1818, p. 12.

<sup>54</sup> Herodot, V, 59.

<sup>55</sup> Symeonoglou 1985, 68. i d.

<sup>56</sup> Parski mramor je hronološka tablica uklesana na steli koja je pronađena u nekoliko fragmenata na otoku Parosu, zatim prodana T. Howardu koji ju je dopremio u Englesku. Hronološka tablica obuhvata period od 1581. do 264. godi-

no može prepoznati metafora o tome da je jedan od razloga Kadmovog kretanja prema sjeveru bila trgovina.<sup>61</sup> Osim Lihnida, tradicija govori o tome kako je Kadmo sa Harmonijom stigao i do današnje Budve gdje je konačno osnovao i grad Butou. O Kadmovom dolasku i osnivanju ovoga grada je pisao već tokom V stoljeća p. n. e. tragičar Sofoklo,<sup>62</sup> prema kojem se ovaj grad nalazio na ušću Drilona. Među etimologijama Stefana Bizantinca grad Butoa javlja se i u *Etymologicum magnum* kao grad u Iliriji koji je nazvan tako jer je Kadmo tu stigao brzo na volovskoj zaprezi.<sup>63</sup> O dolasku na volovskoj zaprezi govori i Filon iz Biblosa u drugom stoljeću n. e. prema kojem se Butoa nalazila uz Rizon, a Kadmo je grad nazvao prema Buti, gradu u Egiptu.<sup>64</sup>

Nakon što je porazio Ilire koji su bili u ratu sa Enhelejcima, Kadmo je preuzeo vlast od ilirskog kralja Likotersa<sup>65</sup> za kojeg je bila udata Agava, Kadmova kćer koja je nakon ubistva svoga sina Panteja napustila Kadmeju i otišla na sjever u ilirske zemlje.<sup>66</sup> Iz ovih podataka se može pret-

postaviti da je Agava nakon odlaska iz Beotije krenula prema sjeveru, među Enhelejce o kojima je govorio Hekatej. Da li su se oni već nalazili na prostoru gdje ih je kasnije opisao Hekatej, nije potpuno jasno. Iako legenda govori drugačije, potrebno je napraviti još jedan osvrt na Herodotovo svjedočanstvo o Gefiranima i dodjeli zemlje istim u Tanagri. Hipotetički razmatrano, prihvati li se pretpostavka o tome da je jedan dio kolonista ostao u Beotiji, dok je ostalim kolonistima kockom dodijeljen odlazak prema sjeveru, odlazak Agave sa njima bi dobio smisao. Moguće je pretpostaviti da su doseljenici iz Beotije među autohtonim stanovništvom istočne jadranske obale prvobitno dočekani sa odobravanjem i da su ostvareni bliski odnosi kao što je bio brak Agave i Likotersa. Dinastički brakovi iz različitih interesa su dovoljno dobro posvjedočeni iz stoljeća koja su protekla od vremena grčkih junaka do danas.<sup>67</sup> Koji su uzroci doveli do kvarenja ovih odnosa, može se samo nagađati. Najvjerovatnije je da se razlozi sukoba mogu tražiti u jačanju kolonista i uspostavljanju njihove jače dominacije na strateški značajnom području za razvoj trgovine.

Legenda o Kadmu iz Sidona, kao jedna od mnogih koje su prenosili antički autori, pokazuje, čak i rijetkim fragmentima koji su se očuvali, da su područje Jadranskog mora, kao i stanovnici njegovih obala, već od najranijih vremena pobuđivali interes starih Grka, Mikenjana, Minojaca, ali i šire. Međutim, složena problematika interakcije između prahistorijskih kultura, pa čak i razvijenih civilizacija nalaže svakom istraživaču koji bi se osvrnuo na ove odnose postavljanje širih parametara promatranja. U tom smislu, iz razloga vremenske distance kada su se događaji dešavali i kada su ih oni konačno zabilježili, te iz razloga ličnih shvaćanja i interpretacija samih autora, antički pisci ponekad donose deformiranu sliku o događajima koje opisuju.

Κάδμον τὴν Θηβαΐδα Αἰγύπτιον καὶ οὐ Φοῖνικα ὄντα, ἔστιν ἐναντίον τῷ λόγῳ τῆς Ἀθηνᾶς ταύτης τὸ ὄνομα, ὅτι Ὅγγα κατὰ γλῶσσαν τὴν Φοινίκων καλεῖται

<sup>61</sup> Lisičar 1953, 250.

<sup>62</sup> *Etymologicum Genuinum*, beta, 202, 1-7: Βούθουια πόλις τῆς Ἰλλυρίας.

Σοφοκλῆς Ὀνομακλεῖ

Βουθόη Δριλωνος ἐπὶ προχοῆσιν ἐνάσθη. εἴρηται δὲ ἀπὸ τοῦ βοηθὸν γενέσθαι τοῖς Ἰλλυριοῖς τὸν Κάδμον ἔποικον γενόμενον. ἢ ἀπὸ τοῦ ἐπὶ ζεύγους βοῶν ὀχοῦμενον κατὰ τὸν πυθόχρηστον εἰς τὴν Ἰλλυρίδα παραγενέσθαι.; *Etymologicum Magnum*, Kallierges, 207, 17-19: Βουθοῖη Πόλις τῆς Ἰλλυρίας.

Σοφοκλῆς Ὀνομακλεῖ,

Βουθοῖη Δριλωνος ἐπὶ προχοῆσιν ἐνάσθη.

<sup>63</sup> *Etymologicum Magnum*, Kallierges, 207, 11-16: Βουθόη Πόλις Ἰλλυρίας. Εἴρηται, ὅτι Κάδμος ἐπὶ βοῶν ζεύγους ἐκ Θηβῶν ταχέως εἰς Ἰλλυρικούς παραγενόμενος ἔκτισε πόλιν· καὶ ἀπὸ τῶν βοῶν καὶ τοῦ θοῶς φυγεῖν, Βουθόην αὐτὴν ὠνόμασεν. Ἡ ἀπὸ τοῦ βούτου βουτόη καὶ βουθόη ὠνόμασται.

<sup>64</sup> Stephanus Byzantius, *Ethnica* (epitome), 180, 19-181, 1: Βουθόη, πόλις Ἰλλυρίας, ὡς Φίλων, διὰ τὸ Κάδμον ἐπὶ ζεύγους βοῶν ὀχοῦμενον ταχέως ἀνύσαι τὴν ἐς Ἰλλυριοὺς ὁδόν. οἱ δὲ τὸν Κάδμον ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίας Βουτοῦς ὀνομάσαι αὐτὴν, καὶ παραφθαρῆσαν καλεῖσθαι Βουθόην. ἔχει δ' ἐπὶ τοῦ μυχοῦ Ῥίζιονα πόλιν καὶ ποταμὸν ὀμόνυμον.

<sup>65</sup> Prema riječima Hyginusa Agava je ubila ilirskog kralja Likotersa i vlast predala svome ocu, Kadmu. Hyginus, *Fabulae*, 240: Clytaemnestra Thestii filia Agamemnonem Atrei filium. Helena Iouis et Ledaee filia Deiphobum Priami filium. Agaue Lycothersen in Illyria, ut regnum Cadmo patri daret.

<sup>66</sup> Isto, 184: Pentheus Echionis et Agaues filius Liberum negavit deum esse nec mysteria eius accipere voluit. Ob hoc

eum Agaue mater cum sororibus Ino et Autonoe per insaniam a Libero obiectam membratim lanauit. Agaue ut suae mentis compos facta est <et> uidit se Liberi impulsu tantum scelus admisisse, profugit ab Thebis atque errabunda in Illyriae fines deuenit ad Lycothersen regem, quam Lycotherses excepit.

<sup>67</sup> Kao jedan od dinastičkih brakova iz perioda o kojem se govori može se tumačiti i brak Agamemnona sa Klitemnestrom, kćerkom Tindareja, koju je Agamemnon vjenčao nakon povratka u Mikenu, odakle je utočište pronašao upravo kod Tindareja, pa se u ovom svjetlu njegovog duga može tumačiti i brak legendarnih likova homerskih epova.

Jednako kao i antički pisci, rezultati arheoloških istraživanja daju fragmentarnu i nejasnu sliku ograničenu različitim stupnjevima istraženosti i nedostatkom materijalnih ostataka ili, sa druge strane, mogućnostima interpretacije materijala. Ipak, brojna istraživanja tokom XX stoljeća na području jugoistočne Evrope, od Grčke do zapadnog Balkana, omogućila su stvaranje okvira u čijim granicama se mogu razmatrati kontakti Jadranskog mora i egejskog svijeta. Prihvati li se pretpostavka da je Kadmo, tačnije događaji povezani sa njim, ispravno datiran u period oko XV stoljeća p. n. e. otvara se pitanje znatno širih procesa koji su se odvijali među pojedinim prethistorijskim zajednicama. Interakcija određenih populacija, bez obzira koji razlozi za te odnose bili, duga trgovačka putovanja ili geografska blizina, neminovno je vodila međusobnom upoznavanju dvije ili više zajednica, što je nužno vodilo na prvom mjestu razmjeni ili konstrukciji imena ovih zajednica. Čini se da konstrukcija imena nije bila rijetka pojava, što je razumljivo u trenucima prvog kontakta kada ne postoji dovoljno poznavanje jezika neke zajednice da bi se shvatilo značenje autohtonog imena pa često, posebno kod prethistorijskih zajednica, dolazi do formiranja imena prema nekim karakteristikama, od geografskih do religijskih. Tako su brojni narodi sa ilirskog područja nosili imena iz animalnog ili vegetativnog svijeta, što ne znači pouzdano da je neka od tih skupina u prethistorijskom periodu svoju zajednicu definirala istim imenom. Proces usvajanja imena kojim je neka skupina, u ovom slučaju Grci, nazivala drugu može biti promatran i kroz procese uspostave prvih država, povećanje značaja kontakata sa drugim narodima do uspostave strane vlasti kao što je bilo rimsko formiranje provincije Ilirik. Nažalost, nedostatak pisanih dokumenata iz ranijih perioda je rezultirao potpunim nepoznavanjem ovih procesa sve do svjedočanstva Plinija Starijeg<sup>68</sup> i Pomponija Mele<sup>69</sup> da su Iliri tako nazvani, u čemu se apsolutno može prepoznati refleksija

<sup>68</sup> Plinius, III, 144, 5-9: Scodra a mari XVIII, praeterea multorum Graeciae oppidorum deficiens memoria nec non et civitatum validarum. eo namque tractu fuere Labeatae, Endirudini, Sasaei, Grabaei proprieque dicti Illyri et Taulanti et Pyraei retinent nomen..

<sup>69</sup> Pomponius Mela, II, 55-56: Partheni et Dasaretae prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae, Phaeaces. dein sunt quos proprie Illyrios vocant...

starijeg perioda na koji su Plinije i Mela mislili. Nažalost, uprkos minucioznoj analizi Plinijevih i Melinih riječi od strane M. Suića,<sup>70</sup> o porijeklu ilirskog imena i razlozima koji su doveli do toga da „budu tako nazvani“ nauka još uvijek nema adekvatnih odgovora. Jedini fragmenti znanja o ilirskom imenu se mogu povezati sa značenjem termina „Iliri“ u kontekstu zmije i zmijskog kulta koji je bio poštovan na ovim područjima. Ovakvo porijeklo ilirskog imena povezano sa kultom zmije ima svoje analogije i u drugim jezicima te je tako u baskijskom jeziku naziv za zmiju glasio *lurra* dok je iz hetitske mitologije poznata zmija *Illur-janka*.<sup>71</sup> Veze između Ilira-zmije i Enhelejaca-jegulje su jasno uočljive i spoznaja o ovome je rezultirala zaključkom da je ime Enhelejaca u stvari prijevod prastarog imena Ἰλλυριοί na grčki jezik.<sup>72</sup> Polazeći od ovog zaključka, postavlja se pitanje zašto je ime Ilira prvobitno prevedeno u kontekstu jedne zajednice iz Beotije, sa jezera Kopaide, a zatim i na jedan od brojnih naroda ilirske narodnosne zajednice, ali ne i na ostale? Zašto su samo Enhelejci dobili helensku varijantu svoga imena i kako se onda u grčkom jeziku ustalio termin Ἰλλυριοί? Prema tradiciji koja se očuvala u svjedočanstvima antičkih pisaca, odgovor na ovo pitanje se može prepoznati jedino u beotskim Enhelejcima, onim koji su Beotiju naselili sa Kadmom i drugim Feničanima, Enhelejcima koji su sa Agavom krenuli prema sjeveru među narode Jadranskog mora, sjevernije od mitskih Hiperborejaca kod kojih se u najranijim vremenima nalazilo svetište Dodone.<sup>73</sup> Ako se govori o prvim kolonistima, a pretpostavi li se da je tradicija sačuvala osnovne fundamente nastanka legende, pojava Enhelejaca i Agave, kao i njihovog kulta jegulje među autohtonim stanovništvom je morala snažno odjeknuti iz više razloga. Prvi razlog bi bio u sličnosti ovog kulta sa autohtonim poštivanjem zmije koje je bilo prisutno još od neolitika. Drugi razlog je mogao biti sakriven u kontaktima dva svijeta na različitim stupnjevima razvoja, dok je treći svakako predstavljen i u samoj legendi i predanju o sukobima Enhelejaca sa Ilirima nakon čega je uspostavljena Kadmove ili enhelejska vlast nad Ilirima. Ako je ime Enhelejaca samo jednostavni prijevod na

<sup>70</sup> Suić 1976, 179-196.

<sup>71</sup> Barić 1958, 11.

<sup>72</sup> Isto, 11.

<sup>73</sup> Bridgman 2005, 42.

grčki jezik, i ako su Enhelejci nazvani ljudima-jeguljama još na jezeru Kopaidi, onda to nikako ne mogu biti Enhelejci čije ime je samo grčki termin za ime Ilir. Uzme li se u obzir pretpostavka da su Enhelejci iz Grčke bili doseljenici na ilirskim područjima, kontakti između njih i Grčke, kao jedni od najstarijih kontakata ova dva područja, dobivaju potpuni smisao. U najranijem periodu su prvi trgovci održavali kontakte sa kolonistima kao posrednicima između njih i autohtonog stanovništva. Ovi posrednici, Enhelejci, kroz ove kontakte su mogli Grcima prenijeti i prva znanja o stanovnicima sjevera, njihovim običajima, životu i religiji, kao i termin Iliri, termin koji je mogao označavati kult zmije koji se poštivao u ovim područjima. Uspostava enhelejskog kraljevstva metaforički prikazana kroz Kadmovu pobjedu nad Ilirima je mogla dodatno učvrstiti beotski kult jegulje koji se među domaćim stanovništvom manifestirao u kultu zmije i rezultirao njihovim imenom Iliri, kao što je najvjerovatnije isti kult nadjenio ime beotskim Enhelejcima.

Međutim, koliko ima mjesta za ovakvu hipotezu u okvirima mogućnosti ostvarivanja ovako ranih kontakata ili čak kolonija u periodu brončanog doba? Izuzev djela antičkih pisaca i lingvističkih tragova, postojanje kontakata i ostvarivanje jače interakcije u ovako ranim periodima se može utvrditi pouzdano jedino putem rezultata arheoloških istraživanja. Ako bi se moglo potvrditi postojanje uslova za uspostavu trgovačkih odnosa, otvorila bi se prilika za interpretaciju legende o Kadmu i Harmoniji u kontekstu istih, pa time i za pitanje potrebe za osnivanjem kolonija. U ovom periodu i nešto ranije, oko 1600. godine p. n. e. uz minojsku civilizaciju na Kreti se javlja i snažan razvojni impuls na grčkom kopnu koji se identificira sa prvom pojavom Mikenjana, minojskih rivala, saveznika i u krajnjoj instanci nasljednika. Arheologija još uvijek nije dala potpune odgovore na pitanje mikenskog porijekla, ali se smatra da su naselili centralnu i južnu Grčku tokom perioda od XVI do XIII stoljeća p. n. e. gdje su vrlo brzo uspostavili kontakte sa drugim narodima, Minojcima, Hetitima i Egipćanima.<sup>74</sup> Odnosi između Krete i Mikene se mogu prepoznati u nalazima keramičkih ostataka na kojima su jasno uočljivi utjecaji minojske Krete i Tere na Mikenu. Bogate freske koje prikazuju ljude u

svakodnevnom životu i svečanostima prikazuju odjeću, posuđe, nakit pa čak i ljude sa dugom i kratkom kosom. Prema Homeru, grčki junaci su nosili izrazito dugu kosu, dok zidno slikarstvo ukazuje na mogućnost da su dugu kosu nosili samo gornji slojevi društva, dok su donji nosili kratko ošišanu kosu. Ovaj segment se tumači kao utjecaj sa Krete gdje je poznato da su muškarci nosili izrazito dugu kosu.<sup>75</sup> Sa knoskim freskama su povezani nalazi zidnog slikarstva u palati Mikene, datiranog u period 1550-1450. p. n. e.<sup>76</sup> Freske su također potvrđene i na lokalitetu Tebe, gdje su vidljive veze sa otokom Terom.<sup>77</sup> Jedno stoljeće istraživanja na lokalitetu Tebe je do danas dalo brojne artefakte čija interpretacija još uvijek nije dovela do naučnog konsenzusa o porijeklu stanovništva ovog grada. Već 1930. godine je A. Keramopoulos iznio tezu da su tebanski vladari imali aktivnu ulogu u zanatskoj proizvodnji i prekomorskoj trgovini.<sup>78</sup> U blizini istočnog dijela fortifikacije na prostoru citadele u Tebi je pronađen prostor koji je simbolično nazvan *Soba pečata* gdje su pronađeni pečati i pločice sa natpisima.

Zahvaljujući istraživanjima i dešifriranju linearnog B pisma, pločice i natpisi pronađeni na prostoru Kadmeje sugeriraju snažan interes Tebe za područja Tespije, Eubeje i EGINE.<sup>79</sup> Kao što je već istaknuto, otok Eubeja je igrao značajnu ulogu unutar trgovačke mreže koju je Beotija uspostavila sa Egejom i Sredozemljem. Teba je predstavljala snažan fortifikacioni centar sa sistemom odbrane koji nema sličnosti sa ostalim centrima u bazenu Kopaide<sup>80</sup> pa se može postaviti pitanje njegovog porijekla.

Utvrđenja za koja se pretpostavlja povezanost sa Tebom su svojim rasporedom štitila puteve od Korinskog zaljeva do Euripusa, uske prevlake između Beotije i otoka Eubeje, čime se potvrđuje značaj izlaska Beotije u Egejsko more preko Eubeje.<sup>81</sup>

<sup>75</sup> Isto 73-74.

<sup>76</sup> Isto 130.

<sup>77</sup> Burn 1979, 36.

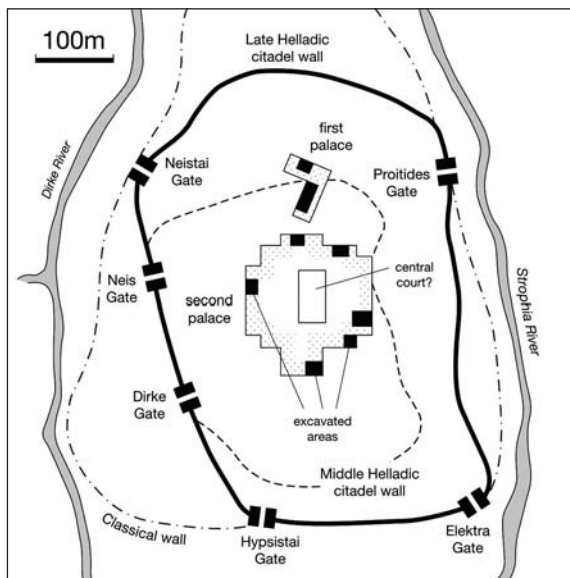
<sup>78</sup> Keramopoulos 1930, 29-58.

<sup>79</sup> Aravantinos 1995, 616.

<sup>80</sup> Buck 1979, 41-42.

<sup>81</sup> Eubeja je i u kasnijim periodima zadržala svoj važan položaj u kontaktima sa Bliskim istokom. Kao primjer može poslužiti lokalitet Al Mina na kojem je dominirajući materijal izražen u keramičkim ostacima na kojima se jasno uočava geometrijski stil (IX-VIII stoljeće) izrađen u eubej-

<sup>74</sup> Castleden 2005, 4.



Sl. 3. Citadela u Tebi sa dvije brončanodobne palate (po Castleden 2005.)

Na mjestu tzv. Druge palate u Tebi je pronađeno oko stotinu cilindričnih pečata porijeklom sa istoka.<sup>82</sup> Nekolicina pečata je predbabilonskog i babilonskog porijekla, zatim mitanijskog, hetitskog, kiparskog, kasitskog i asirskog, datiranog okvirno u raspon 2500-1250. p. n. e.<sup>83</sup> Kada bi bilo moguće razdvojiti pouzdano Drugu tebanšku palatu od Prve, uzimajući u obzir odnose sa Bliskim istokom, Prva palata bi prema Bucku pripadala ranijim vladarima, Amfionu i Zetu, dok bi Druga palata pripadala dinastiji Kadmejaca.<sup>84</sup> Upravo ovoj dinastiji bi pripadao period u koji su datirani pronađeni pečati čime se jasno potvrđuju direktni kontakti Tebe i istoka<sup>85</sup> u kasnoheladskom III B (1300-1190) periodu. Jedan od pronađenih pečata na području Tebe, tačnije stare Kadmeje, izdvaja se svojom formom i pokrenuo je pitanja o postojanju diplomatskih odnosa Tebe sa Bliskim istokom. Sa jedne strane pečata se nalazi prikaz zlatnog prstena sa heraldičkom formom: dva bika koji se nalaze sa bočnih strana trostrukog drveta dok se dva drveta nadvijaju preko leđa životinja. Druga strana pe-

skim radionicama. U ovom periodu počinje faza značajnije ekspanzije grčkih kolonista prema Bliskom istoku na što ukazuje i stratigrafija lokaliteta Al Mina gdje su svi nalazi Grčkog materijala pronađeni na sterilnom tlu.

<sup>82</sup> Buck 1979, 58.

<sup>83</sup> Šašel-Kos 1993, 127; Aravantinos 1995, 617.

<sup>84</sup> Buck 1979, 58.

<sup>85</sup> Šašel-Kos 1993, 127.

čata je misterioznija. Rubovi diska su neznatno izbočeni tvoreći na disku udubljenje u centru unutar kojeg su pronađeni trгови pergamene, a možda čak i papirusa.<sup>86</sup> Do danas je ovo prvi, čak i jedini slučaj upotrebe materijala kao što su pergamena ili papirus u svrhe korespondencije na prostoru kopnene Grčke, istovremeno sa Bliskim istokom i Egiptom.<sup>87</sup>

Cilindrični pečati su također pronađeni na Kreti i njihova forma i sadržaj ukazuju na provenijenciju iz Sirije i Mezopotamije.<sup>88</sup> Pretpostavlja se da su babilonski pečati na Kretu stigli također putem trgovine.<sup>89</sup> Iako se još ne može govoriti sa potpunom sigurnošću, rezultati arheoloških istraživanja na području Beotije ukazuju, ukoliko ne na osnivanje strane kolonije, onda na jako razvijeni sistem trgovačkih odnosa sa Bliskim istokom. Međutim, problem se dodatno komplikira pojedinim segmentima koji navode naučnike na pretpostavke o pojavi kolonista iz Egipta na području Tebe i Beotije. Grobnica „Amfiona i Zeta“<sup>90</sup> u kojoj je T. Spyropoulos nakon iskopavanja 1971. godine vidio stepenastu piramidu sa tri nivoa predstavlja poseban problem s obzirom na to da se veze stepenaste piramide mogu povući i sa ziguratima iz Mezopotamije. Drugi problem bi predstavljao složeni sistem irigacije na jezeru Kopaidi<sup>91</sup>, ali koji sam po sebi ni na jedan način ne potvrđuje prisustvo egipatskih kolonista.<sup>92</sup> Znatno prihvatljivija izgleda mogućnost da su utjecaji Egipta predstavljali sekundarni segment u trgovinskim odnosima, pa i mogućoj kolonizaciji, dolazeći putem preko Krete i Kiklada do grčkog kopna. Uzmu li se u obzir kontakti i međusobni utjecaji Egipta i Krete, ne čini se opravdanim u potpunosti isključiti pretpostavku da je neki od egipatskih trgovaca ili zanatskih majstora došao do Grčke. Ipak, takav smjer kretanja je teško zamisliti kao direktnu kolonizaciju ili značajnije populacijsko prisustvo Egipćana u Grčkoj. Sa druge strane, kontakti Grčke i istočnog Sredozemlja još uvijek predstavljaju otvoreno pitanje. Na osnovu poznavanja arheološke prošlosti Beotije i Tebe na nivou trenutnog stanja istra-

<sup>86</sup> Aravantinos 1995, 619.

<sup>87</sup> Isto, 619.

<sup>88</sup> Dow 2008, 587.

<sup>89</sup> Matz 2008, 162.

<sup>90</sup> Bernal 1991, 130.

<sup>91</sup> Isto, 133-135.

<sup>92</sup> Aravantinos 1995, 617.

ženosti je neosnovano prejudicirati konkluziju o pouzdanoj kolonizaciji iz područja istočnog Sredozemlja. Postojanje snažnih veza i kontakata ova dva područja je nešto drukčije pitanje te bi se za sada moglo govoriti samo o trgovačkim vezama koje sa sobom nužno impliciraju pitanje majstora, zanatlija i trgovaca koji su ove kontakte održavali. Jasno je da se u ovim parametrima mora prihvatiti i postojanje određene razmjene ljudstva, koje se nužno ne mora interpretirati kao kolonizacija.

Da li se u ovim utjecajima mogu prepoznati elementi strane kolonizacije na području Grčke i Tebe? Nažalost, arheologija još uvijek nije u stanju dati dovoljno jasan odgovor na ovo pitanje. Prema rezultatima antropoloških ostataka iz grobnih krugova Mikene čini se jasnim da se, ma kako snažni utjecaji bili mikenska Grčka ne može smatrati kolonijom. Vladari iz grobnih krugova u Mikeni su bili rastom višičiji, za razliku od žena kavkasko-nordijskih osobina, nosili su dugu kosu i brade, ukratko bili su druge rase od Krećana.<sup>93</sup> Iako je pitanje porijekla mikenskih vladara nedovoljno objašnjeno, njihove plovidbe Sredozemljem jasno dokazuju interes i potrebu za razmjenom i sirovinama. Kao i mikenski, jasno je da su i tebanski vladari pokazivali snažan interes za zanatstvo i metalurgiju i sasvim opravdano je pretpostaviti da su time bili zainteresirani i za strane majstore čija znanja su bila skupocjena. Bogatiji gradovi, kao što je bila Teba, mogli su sebi priuštiti i unajmljivanje većeg broja stranih majstora, što je svakako moralo ostaviti traga i na strukturi stanovništva. Interes vladara u grčkim gradovima, posebno Tebe kao snažnog centra, za trgovinom i proizvodnjom je uvjetovao i potrebu za prirodnim resursima, na prvom mjestu metalom. Potraga za skupocjenim metalima je dovela i do razmatranja mogućnosti istraživanja kopnenih puteva prema rudnim bogatstvima na sjeveru, u ilirskim zemljama. U legendi o Kadmu i njegovom dolasku među Enehelejce se mogu prepoznati tragovi ovog interesa za bogatstva sjevera i Jadranskog mora.<sup>94</sup>

Kako je istaknuto, Kadmo je na svome putu prema Butoi osnovao grad Lihnida čija ubikacija do danas nije sa sigurnošću izvršena.<sup>95</sup> Natpis sa

<sup>93</sup> Burn 1979, 36.

<sup>94</sup> Lisičar 1951, 115-125.

<sup>95</sup> Lisičar 1953, 257. Pretpostavljalo se da je Lihnida srednjovjekovni Ohrid gdje je pronađen i natpis Λυχνειδιων, ali je



Sl. 4. Zlatna maska iz Trebeništa (po Srejović 1997.)

popisom stanovnika grada Lihnida, iako pronađen izvan konteksta, potvrđuje postojanje istoimenog grada, osnovanog od Kadma, u okolini Ohridskog jezera. Ubikacija Lihnida u okolini Ohridskog jezera opravdava hipotezu P. Lisičara o tzv. *Kadmejskom putu* koji se pružao linijom kojom je kasnije vodio i rimski put *Via Egnatia*.<sup>96</sup> Tradicija o ovom putu koji je povezivao Jadran sa Egejom još od neolitika je prema mišljenju R. Katičića „najznatnije mitološko osmišljenje starih veza“.<sup>97</sup> Čini se da se ruta *Kadmejskog puta* kretala preko poznatog lokaliteta Trebeništa<sup>98</sup> te se vrlo lako može povezati sa Halkidikom, koji se nalazio u bliskom dometu *Kadmejskog puta*, a time i *Via Egnatie*. Upravo na lokalitetu Trebeništa su pronađene i znamenite zlatne maske koje se mogu pripisati enhelejskim vladarima. Otkriće pogrebnih maski iz Sindosa, koje se mogu dovesti u vezu sa onim iz mikenskih grobova,<sup>99</sup> a datirane su kao i maske iz Trebeništa u period VI stoljeća p. n. e. potvrđuju frekventnu upotrebu puteva od Jadrana do Halkidika<sup>100</sup> za koje se može pretpostaviti da su bili dostupni već u

kasnijim istraživanjima utvrđeno da su spomenici u Ohridu preneseni iz okoline.

<sup>96</sup> Isto, 260.

<sup>97</sup> Katičić 1977, 80.

<sup>98</sup> Lisičar 1951, 259.

<sup>99</sup> Whitley 2007, 254.

<sup>100</sup> Šašel-Kos 1993, 129.

najranijem periodu beotskim trgovcima putem Eubeje i eubejskih moreplovaca.

Uz otok Eubeju, Halkidik je predstavljao važnu stanicu za trgovinu područja centralnog Balkana sa sjeveroistočnom Egejom, Trojom i istočnim Sredozemljem<sup>101</sup> te je upravo Ohridsko jezero i Trebenište predstavljalo logičnu lokaciju na kojem bi trgovci, možda i kolonisti, osnovali svoju stanicu. Iz ove stanice relativno dostupna bi postala i Butoa kao luka sa izlazom na Jadransko more. Prema ovome, prihvati li se mišljenje J. Whitleya da postoje veze između pogrebnih maski iz Sindosa i mikenskih, te se hronološki paralelni nalazi iz Trebeništa mogu povezati sa mikenskim i dugom tradicijom izrade i upotrebe pogrebnih maski. Pojava kao što je ova se ne javlja iznenada i u kratkom vremenskom periodu pa stoga ne treba odbaciti mogućnost otkrića sličnih maski iz starijeg perioda tokom budućih istraživanja.

Prodor mikenske kulture prema sjeveru je potvrđen i nalazima kao što je tolos grobnica u Kiperi na obali Epira ili grobovi sa kasnomikenskom keramikom u Ilijasu koji se datiraju u XV-XVI stoljeće.<sup>102</sup> Kasnomikenska keramika je identificirana i u donjim slojevima naselja Kastanas<sup>103</sup>, što ukazuje na kretanje mikenskih trgovaca putem Halkidika prema sjeveru. Na dalekom sjeveru gdje su se nalazili mitski Hiperborejci i njihovi darovi, tamo gdje su putovali Jason i Argonauti, Kadmo i Harmonija, pa i sam Apolon, nalazila su se izvorišta jantara i kositra<sup>104</sup> te bogati rudnici Damastija. Iako još uvijek nije izvršena tačna ubicacija ovih rudnika, pretpostavlja se da su se nalazili na teritoriju Enhelejaca zajedno sa gradom Damastijem koji je posvjedočen svojim tetradrahmama sa Apolonovom glavom na aversu i tripodom sa skraćenim natpisom na reversu.

Uzimajući u obzir tradiciju prema kojoj je Kadmo bio izumitelj rudnika kamena, metalurgije i proizvodnje bronce<sup>105</sup> u Tebi, rudnici Damastija su vjerovatno mogli biti jedan od razloga Kadmovog odlaska i osnivanja grada Lih-



Sl. 5. Tetradrahma Damastija  
(Vodič Arheološkog muzeja u Zagrebu 2004.)

nida koji se nalazio u blizini ovog metalurškog centra. Ovaj razlog Kadmovog dolaska na sjever se očuvao i u tradiciji prema kojoj je Kadmo na području Pangeasa, planine u Peoniji, otkrio zlatne rudnike i izumio rudarstvo<sup>106</sup> te je tu kasnije poštovan kao jedan od četiri Kabira<sup>107</sup> metalurgije<sup>108</sup> pod imenom Κάσμιλος-Καδμίλος.<sup>109</sup> Bogati rudnici, šume i razvijeno stočarstvo su

<sup>106</sup> Strabo, XIV, 5, 28, 13-14: ὁ δὲ Κάδμου [ἐκ τῶν] περὶ Θράκην καὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος; Plinius, VII, 195: auri metallae et flaturam Cadmus Phoenix ad Pangaeum montem.

<sup>107</sup> Lisičar 1951, 251; Kult Kabira je posvjedočen na otocima Lemnosu i Samotraki (kult Kabira na Samotraki ne posjeduje *in situ* arheološke dokaze već svjedočanstva Stesimbrotosa, Herodota i Mnaseasa). U Tebi njegovo porijeklo potječe od vegetativnih božanstava Male Azije odakle je u Grčku stigao preko Egejskog mora i transformiran pod utjecajem orfičkih ideja. Porijeklo riječi Kabir je semitsko i znači „Svemogućí“. Moguće je da se ovaj kult na području Tebe pojavio jako kasno, tek oko VIII-VII stoljeća p. n. e.

<sup>108</sup> Scholia in Apollonii Rhodii Argonautica (scholia vetera), p. 77, 22-78, 6: μούονται δὲ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ τοῖς Καβείροις, ὡς Μνασέας φησί. καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν δ' τὸν ἀριθμὸν· Ἄξιερος, Ἄξιοκέρσα, Ἄξιοκέρσος, <Κάσμιλος>. Ἄξιερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ Δημήτηρ, Ἄξιοκέρσα δὲ ἡ Περσεφόνη, Ἄξιοκέρσος δὲ ὁ Ἄιδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κάσμιλος ὁ Ἑρμῆς ἐστὶν, ὡς ἱστορεῖ Διονυσόδωρος. Καβείροι δὲ δοκοῦσι προσαγορευέσθαι ἀπὸ Καβείρων τῶν κατὰ Φρυγίαν ὄρων, ἐπεὶ ἐντεῦθεν μετηνέχθησαν. οἱ δὲ δύο εἶναι τοὺς Καβείρους φασί, [πρότερον] πρεσβύτερον μὲν Δία, νεώτερον δὲ Διόνυσον.

<sup>109</sup> Scholia in Lycophronem, 219: σύρουσαν· τὸ ἐξῆς οὕτως· βλέπω πάλα διῆ συναγωγῆν ὀλκάδων συρομένην ἐν τῇ θαλάσῃ <κάπιροῖζούσαν> καὶ ἐπιβοῶσαν καὶ ἀπειλοῦσαν τῇ πατρίδι ἦτοι τῇ Τροίᾳ <δεινὰς ἀπειλάς> καὶ πυρπόλησιν. <ὡς μὴ σε Κάδμος>. Κάδμος ὁ Ἑρμῆς ἀντὶ τοῦ Καδμίλος κατὰ συγκοπὴν ὡς γαμφηλάς καὶ γαμφάς. Καδμίλος δὲ ὁ Ἑρμῆς. τοῦτου δὲ καὶ Ἰσσης τινὸς νύμφης, ἀφ' ἧς καὶ Λέσβος ἐκλήθη Ἰσσα, ἐγεννήθη παῖς ὀνόματι Πρύλις. οὗτος μάντις ὦν προσενηχέντι τῷ Ἀγαμέμνονι τῇ Λέσβῳ ἄλλως. ὡς μὴ σε Κάδμος· ἀπέστρεψε τὸν λόγον πρὸς τὸν Πρύλιν, ὃς ἦν μάντις ἐν Ἰσση ἦτοι τῇ Λέσβῳ υἱὸς τοῦ Καδμίλου καὶ Κάδμου Ἑρμοῦ καὶ Ἰσσης τινὸς νύμφης, ἀφ' ἧς καὶ ἡ Λέσβος ἢ καὶ Μιτυλήνη ἐκλήθη Ἰσσα, ὃς Πρύλις προσενηχθείς τοῖς Ἕλλησιν

<sup>101</sup> Parović-Pešikan 1985, 26.

<sup>102</sup> Parović-Pešikan 1985, 27.

<sup>103</sup> Hansel 1979, 183-188.

<sup>104</sup> Potrebica 2010, 172.

<sup>105</sup> Plinius, VII, 195: lapicidinas Cadmus Thebis aut, ut Theophrastus, in Phoenice; Hyginus, Fabulae, 274, 4 1-3: Cadmus Agenoris filius aes Thebis primus inuentum condidit; <Ae>acus Iouis filius in Panchaia in monte Taso aurum primus inuenit.

tebanskim vladarima morali biti jako privlačni i može se zaključiti da su željeli uspostaviti svoju kontrolu nad ovim dragocjenim resursima.

Pojava mikenskog materijala na području Jadranskog mora i njegovog zaleđa je već neko vrijeme dobro posvjedočena nalazima sa lokaliteta Pazhok i Vajze u Albaniji, Iglarevo na Kosovu gdje su pronađeni kasnomikenski mačevi datirani u XV stoljeće p. n. e., dva mača iz tumula na rijeci Mati te kasnomikenski mač iz mjesta Vari-bopi, zatim brončani bodeži kod Niša, Pule, Crvene Stijene, Mostara, mali trijangularni bodeži iz Mokrina, Belotića, Živalja i Čitluka na rijeci Cetini i dr. Ovim nalazima se mogu pridružiti i sjekire tipa labris iz Pelagonije, kod Bitolja i iz Srbije kod Niša i Babušnice.<sup>110</sup> Nalaz mača na lokalitetu Iglareva jasno pokazuje rad lokalnih radionica koje su bile u stanju izvršiti tehničke modifikacije kasnomikenskog mača tipa C1 koji se datira u XV-XIV stoljeće p. n. e.<sup>111</sup> Pojavi mikenskog materijala svakako treba pridružiti nalaze ingota iz Makarske, Ivanić-Kloštra<sup>112</sup> i sa Paga.<sup>113</sup> Bakarni primjerak iz Ivanić-Kloštra (Podravine) u obliku jastučića sa konkavnim stranicama se datira u period XV stoljeća p. n. e.<sup>114</sup> pa i on jasno potvrđuje kontakte jadranskog zaleđa sa egejskim svijetom.

Sa druge strane, kada se govori o pojavi mikenskog materijala na istočnoj jadranskoj obali, potrebno je naglasiti mogućnost da je većina mikenskog materijala stigla indirektnim putem, preko apeninskog područja ili iz južnih krajeva gdje je prisustvo mikenskih utjecaja znatno bolje posvjedočeno.<sup>115</sup>

Posebno pitanje, kada se govori o kontaktima istočne Jadranske obale sa egejskim svijetom, predstavlja problem cetinske kulture na osnovu čijeg materijala i sepulkralnog kulta se može pretpostaviti odnos sa širim područjem još početkom ranog brončanog doba. Blagoje Govedarica je ukazao na mogućnost migracije stanovništva iz zapadnogričkog područja na prostor



Sl. 6. *Primjerak bakarnog ingota iz Ivanić-Kloštra* (Vodič Arheološkog muzeja u Zagrebu 2005.)

cetinske kulture, tj. istočne jadranske obale. Ova migracija ili utjecaji grčkog područja su se manifestirali u pojavi tumula sa cista-grobovima i zlatnom nakitu u njima.<sup>116</sup> Sličnosti u ornamentici i oblicima keramičkog materijala predstavljaju mogućnost uspostavljanja veza sa kulturama Sicilije i Malte<sup>117</sup>, dok su veze sa Italijom, tačnije Apulijom, znatno bolje potvrđene primjercima kao što su vrčevi iz gomile u Bajagiću kod Obrovca. Vrčevi iz Bajagića po fakturi, obliku i ornamentici pokazuju veze sa vrčevima iz Laterze,<sup>118</sup> pa se može pretpostaviti postojanje kontakata između jadranskih obala. Trakasta ornamentika na cetinskoj keramici predstavlja jasne kontakte sa „stranim“ elementima. Izvorištem ovog stila se smatra kultura Ezero koja sadrži u velikom broju trakastu ornamentiku sličnu onoj sa cetinske keramike.

Iako je veza između područja cetinske i kulture Ezero u najblažem obliku krajnje dubiozna, potrebno je naglasiti pojavu ove keramike u Bujanj-Hum III kulturi<sup>119</sup> te na području zapadne Srbije gdje se u tumulima mogu uočiti elementi slične ornamentike i neke forme kao što je pehar sa nekropole Anište koji se oblikom svoje trakaste drške može povezati s područjem sve do srednje Dalmacije.<sup>120</sup> Na području rasprostiranja kulturne grupe Belotić-Bela Crkva se mogu uočiti određeni elementi cetinske kulture, predstavljeni u ornamentici vrča iz Vrtanjka te vrča i

<sup>110</sup> Garašanin 1983, 802; Parović-Pešikan 1985, 27; Đurić 1984, 17-24; Korkuti 1970, 13-52, T. III. 6-7; Čović 1983, 119-120; 166.

<sup>111</sup> Đurić 1984, 17.

<sup>112</sup> Vinski-Gasparini 1983, 661-662.

<sup>113</sup> Parović-Pešikan, 1985, 27.

<sup>114</sup> Vinski-Gasparini 1983, p. 661; D. Balen-Letunić i S. Mihelić ingot iz Ivanić-Kloštra navode kao ingot iz XI stoljeća p. n. e., Vodič Arheološkog muzeja u Zagrebu, p. 66, sl. 83.

<sup>115</sup> Tomas 2010, 36-39.

<sup>116</sup> Govedarica 1989, 217.

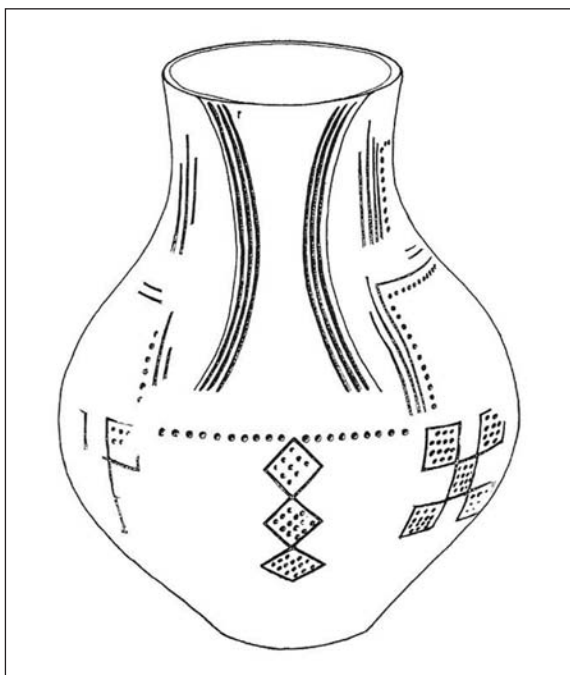
<sup>117</sup> Isto, 218.

<sup>118</sup> Marović 1975, 9.

<sup>119</sup> Čović / Marović 1983, 230.

<sup>120</sup> Čović 1970, 17.





Sl. 7. *Pehar sa trakastom drškom, Anište, Tumul 1*  
(po Čović 1970.)

zdjele iz Aništa koji pokazuju veze i sa kulturom Bujanj Hum III<sup>121</sup> pa bi hipoteza o kontaktima sa područjem Ezero kulture linijom Ezero – Bujanj Hum III – Belotić – Bela Crkva – Glasinac – Cetinska kultura, tačnije Jadransko more, mogla biti ostvarena. Međutim, trakasta keramika se na području Peloponeza javlja već u EH III periodu pa se čini nešto prihvatljivijom pretpostavka o kontaktima područja cetinske kulture i zapadne Grčke, pri čemu je pojava ovog keramičkog stila išla linijom Ezero-Lerna IV i Olimpija-Stoj, Šrkelj-Jadran,<sup>122</sup> iako za sada ne treba u potpunosti odbaciti ni kopnenu liniju njenog širenja.

Odnose sa Grčkom potvrđuju i nalazi sa područja Crne Gore, prvenstveno kneževski tumuli u Rubežima kod Nikšića, Mala Gruda, Velika Gruda i Gruda Boljevića. Na lokalitetu Rubeži je pronađen fragment keramičke posude koji bi svojom ornamentikom, ukrštenim trakama i cik-cak linijama u potpunosti odgovarao nalazima posude iz tumula Mala Gruda. Posude ovog tipa su uglavnom standardni repertoar kneževskih grobova Crne Gore, iako među njima postoje određene razlike, kao što su polukružni izrezi

na obodu posude iz Male Grude.<sup>123</sup> Tako je fragment posude iz Rubeži ornamentikom u vidu sitne mreže na vanjskoj strani posude omogućio povezivanje sa Stantinella kulturom na Siciliji<sup>124</sup>, što nije slučaj sa posudom iz Male Grude. Potrebno je ukazati na to da ornamentika ovih posuda, barem osnovna forma koja se tvori dvjema trakama koje se križaju na centralnom dijelu posuda i trakom sa cik-cak linijama duž oboda, asocira na punktirani ornament zlatnih poklopca držala sa sjekira iz tumula Mala Gruda i Gruda Boljevića. Zlatni poklopci iz ova dva tumula u potpunosti odgovaraju jedan drugom<sup>125</sup> te ovaj detalj povezuje sjekire iz navedenih tumula sa keramičkim materijalom koji je najvjerojatnije imao veze sa provođenjem rituala tokom pokopa, pa se kroz ovo i činjenicu da je sjekira iz Grude Boljevića priložena izvan groba, a ne uz pokojnika<sup>126</sup>, sjekire iz kneževskih tumula mogu promatrati i kroz prizmu kultne svrhe. Nalazi iz tumula Mala Gruda, prvenstveno sjekira izrađena od elektrona, pokazuju veze sa egejskim i istočnosredozemnim svijetom. Interpretacija porijekla ove sjekire je dovela do zaključka o njenom bliskoistočnom porijeklu u vidu importa<sup>127</sup> kojim je potaknuta lokalna proizvodnja i dalji razvoj sjekira ovog tipa.<sup>128</sup>

Nalazi iz tumula Mala Gruda, sjekira od elektrona, zlatni bodež i karike za kosu (Noppenring) su u više navrata povezani sa materijalom istočne provenijencije, Malom Azijom, Sirijom i sa Biblosom te sa egejskim područjem,<sup>129</sup> posebno otokom Levkas (Lefkas) prema kojem je jedan od dva tipa karičica za kosu i nazvan.

Dok se sjekira tipa Kotorac iz tumula Mala Gruda često povezivala sa Biblosom, karičice za kosu sa egejskim područjem, Trojom i Antiohijom, zlatni bodež iz ovog tumula se može povezati sa bodežima iz Kumase<sup>130</sup>, a sami ukopi u kneževske tumule Crne Gore imaju svoje, u osnovi tek neke manje, analogije u Zakavka-

<sup>123</sup> Parović-Pešikan / Trbuhović 1974, 133.

<sup>124</sup> Benac 1955, 89.

<sup>125</sup> Baković / Govedarica 2009, 14.

<sup>126</sup> Isto 15.

<sup>127</sup> Parović-Pešikan / Trbuhović 1974, 131.

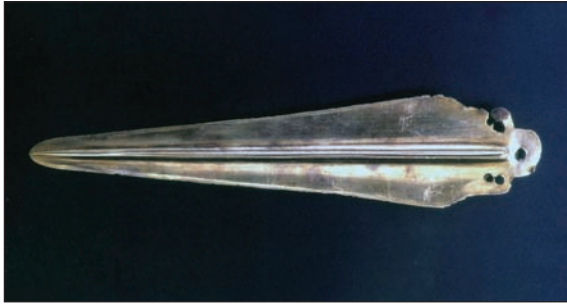
<sup>128</sup> Parović-Pešikan 1985, 21.

<sup>129</sup> Parović-Pešikan / Trbuhović 1974, 129-141; Parović-Pešikan 1985, 20; Govedarica 1989, 178; Šašel-Kos 1993, 120; Guštin 2006, 90; Govedarica 2009, 18.

<sup>130</sup> Parović-Pešikan 1985, 20.

<sup>121</sup> Govedarica 2006, 36.

<sup>122</sup> Govedarica 1989, 221-222.



Sl. 8. Zlatni bodež iz tumula Mala Gruda  
(ustupljeno od Težak-Gregl)

zju.<sup>131</sup> Kneževski tumuli Boljevića Gruda i Velika Gruda su radiokarbonskom analizom datirani u period 3090-2886. godine p. n. e. pa potvrđuju kontakte istočne jadranske obale sa egejskim svijetom, a možda i dalje u vrlo ranom periodu. Ovi kontakti se mogu potvrditi i rasporedom ostava sa nalazima vučedolskih sjekira sa cilindričnim nasadom od matičnog vučedolskog područja do Petralone, zapadno od Halkidika i Sitagroia sa istočne strane Halkidika, odakle se materijal dalje prenosio putem Thasos-Lemnos-Troja.<sup>132</sup>

Prema ovim datacijama se kneževski tumuli i materijal iz njih ne mogu povezati sa legendarnim Kadmom i njegovim Feničanima, ali sama mogućnost postojanja razvijenih kontakata Jadrana i njegovog zaleđa tokom III milenija p. n. e. ostavlja otvorenom za promatranje mogućnost osnivanja trgovačkih kolonija već početkom brončanog doba. Čini se opravdanom pretpostavka da se početni impulsi trgovačkih odnosa javljaju već tokom III milenija p. n. e. da bi u minojsko ili mikensko doba kulminirali osnivanjem trgovačkih kolonija na jadranskim obalama. Prema ovome, legenda o Kadmu, iako zabilježena mnogo kasnije, osvjetljava značaj ovog područja u mediteranskom svijetu.<sup>133</sup> Ove najranije kontakte i njihov značaj u razvoju metalurgije reflektiraju i Herodotove riječi o tome kako su u potrazi za metalima Feničani otišli do samog sjevera i osnovali koloniju na otoku Thasos, prekoputa otoka Samothraki,<sup>134</sup> nešto istočnije od

Halkidika, upravo na putu kojim su vučedolske sjekire stizale do Troje. Ne začuđuju prema ovome ni brojni toponomastički ostaci koji povezuju egejsko i jadransko područje. Tako je Epir nazvan po Kadmoj kćerki Epiro, Dasaro, eponim dasaretskog imena je kćerka Ilirija, Kadmovog sina, grad Δεραυ se može povezati sa Dojranom i kultom Medaura, Stabaya-Stoboi, Pai-Paionia, Buto (Βουτω)-egipatska boginja Uazit i sl.

Do sada izneseno potvrđuje da legenda o sidonskom junaku koji osniva grad Kadmeju i odlazi na sjever među Ilire sadrži u sebi historijske osnove na kojima je nastala. Trgovinski odnosi koji se prema nalazima iz kneževskih tumula Crne Gore do prodora mikenskog materijala mogu potvrditi već od III milenija p. n. e. ukazuju na korijene iz kojih je kasnije, oko XV stoljeća p. n. e. izrasla legenda o Kadmu i Harmoniji. U strukturu ove legende i odnosu ova dva područja su čvrsto integrirani i Enhelejci, narod koji se prema riječima Strabona može poistovijetiti sa dobro poznatim Dasaretima<sup>135</sup> koji su posvjedočeni uz obale Lihnidskog jezera. Za pretpostaviti je da su Dasareti nasljednici Enhelejaca, ili su ih apsorbirali tokom vremena<sup>136</sup> kada su Enhelejci već davno izgubili snagu koju su nekada imali u svome kraljevstvu. Sudeći prema materijalnim ostacima, elementima cetinske kulture na Peloponezu, votivnim darovima glasinačke kulture u grčkim hramovima, sa čime se svakako može povezati i Herodotovo svjedočanstvo o hiperborejskim darovima koji su putovali jadranskom obalom do grčkih svetišta,<sup>137</sup> upravo preko područja Enhelejaca se uspostavlja veza sa Beotijom i egejskim svijetom. Svi ovi podaci su rezultirali time da su brojni istraživači došli do zaključka o migracijama sa sjevera prema Peloponezu<sup>138</sup> i u tim kretanjima su vidjeli prodor sjevernih Enhelejaca na područje Beotije i jezera Kopaide.<sup>139</sup> Međutim, ako rezultati arheoloških istraživanja potvrđuju odnose Egeje i sjevernih krajeva, sačuvana tradicija i legenda ukazuju na jače kretanje od juga prema sjeveru pa se ne čini potpuno

<sup>131</sup> Guštin 2006, 90.

<sup>132</sup> Durman 2006, 67.

<sup>133</sup> Guštin 2006, 98.

<sup>134</sup> Herodot, VI, 47: Εἶδον δὲ καὶ αὐτὸς τὰ μέταλλα ταῦτα, καὶ μακρῶ ἤν αὐτῶν θωμασιώτατα τὰ οἱ Φοίνικες ἀνεῦρον οἱ μετὰ Θάσου κτίσαντες τὴν νῆσον ταύτην, ἣτις νῦν ἐπὶ τοῦ Θάσου τούτου τοῦ Φοίνικος τὸ οὖνομα ἔσχηκε. Τὰ δὲ μέταλλα τὰ Φοινικικὰ ταῦτ' ἔστι τῆς Θάσου μεταξὺ

Αἰνύρων τε χώρου καλεομένου καὶ Κοινύρων, ἀντίον δὲ Σαμοθρηϊκῆς, ὄρος μέγα ἀνεστραμμένον ἐν τῇ ζήτησι.

<sup>135</sup> Strabo, VII, 7, 8, 16-17: καὶ Ἐγγέλειοι, οὓς καὶ Σεσαρηθίους καλοῦσι·

<sup>136</sup> Lisičar 1953, 248.

<sup>137</sup> Herodot, IV, 33.

<sup>138</sup> Šašel-Kos 1993, 128.

<sup>139</sup> Isto, 119.

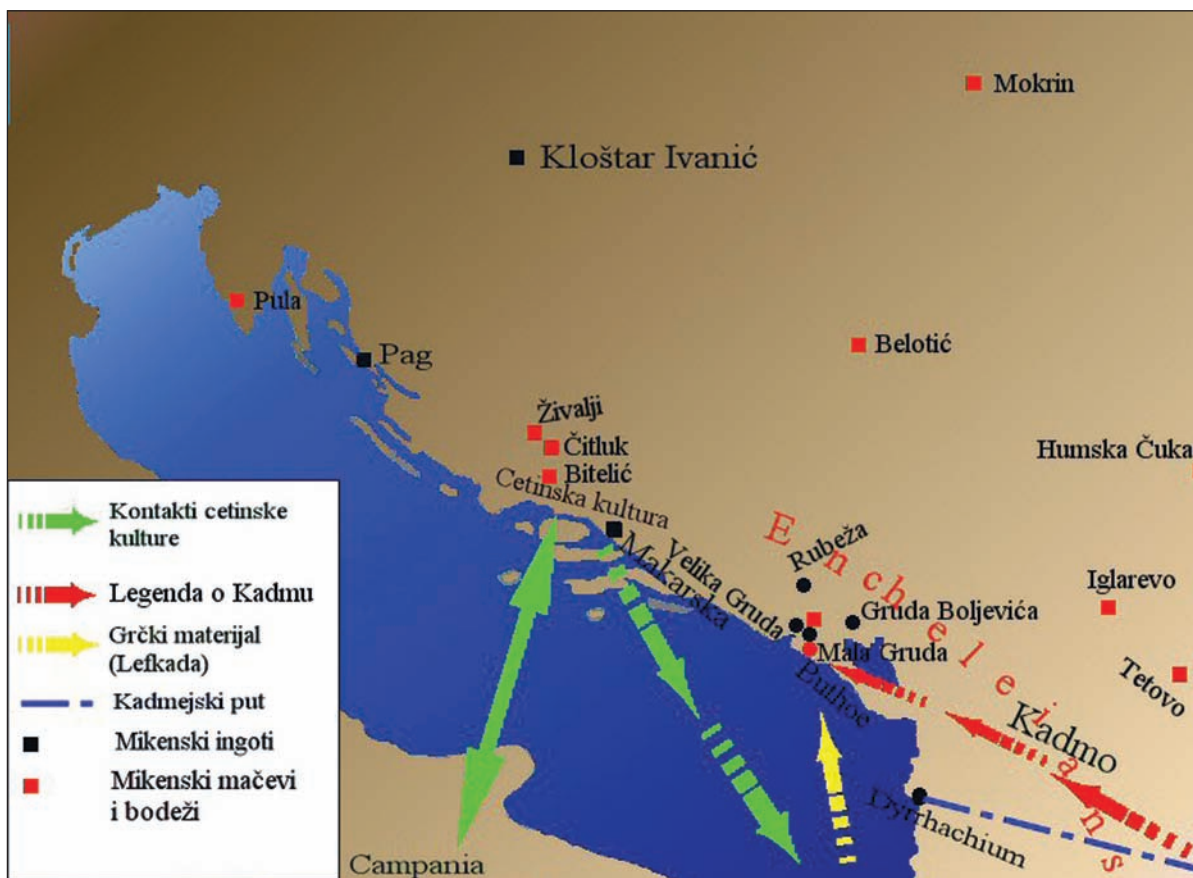


Karta 1. Rekonstrukcija Kadmogovog kretanja od Sidona do Butoe  
(Kartu izradio: A. Kaljanac)

opravdanim zaključak o pojavi sjevernih Enhelejaca na Kopaidi. Štaviše, sjeverni Enhelejci se ne spominju do trenutka kada Agava odlazi iz Kadmeje i trenutka kada Kadmo odlazi da im pomogne, ili da pomogne Agavi u borbi protiv lokalne populacije. Sa druge strane, u Herodotovim riječima o podjeli zemlje doseljenicima kockom, Gefiranima i ostalim neimenovanim grupama, Feničanima koji su došli sa Kadmom ostaje otvorena mogućnost za smještanje Enhelejaca u doseljenike, bilo kao jedne određene skupine ili, još vjerovatnije, uopćeno, kao poštovaoca kulta jegulje. Veza doseljenika i kulta jegulje, ili čak

zmije se može uspostaviti i prema značenju imena Kadma i Harmonije. Njihova imena se mogu povezati sa *Kadem*, hebrejski istok što upućuje na Kadmovo porijeklo sa istoka, iz zemlje Kanan, dok je ime njegove supruge Harmonije povezano sa planinom Hermon koju su nastanjivali Hiviti. Ime *Hivites* u feničkom jeziku znači *zmija*<sup>140</sup> pa je prema ovome moguće povezati ime Harmonije sa kultom jegulje koji se poštovao u Beotiji. Veze Hivita i Harmonije sa zmijom svakako mogu sezati i do boginje Ištar koja je često prikazivana zajedno sa zmijom uz tijelo.

<sup>140</sup> Calmet 1832, 119.



Karta 2. Kontakti istočne obale jadranskog mora sa Grčkom i nalazi materijala za koji se pretpostavlja mikenska provenijencija (Kartu izradio: A. Kaljanac)

Strano porijeklo Kadma i Harmonije indirektno potvrđuju i riječi Platona kada govori u svome *Menexenusu* o njihovim potomcima koji su samo nominalno Grci, a stvarnim porijeklom barbari.<sup>141</sup> Prihvati li se etimološka veza imena Harmonije sa kultom jegulje-zmije i pretpostavka da se u Enhelejcima sa jezera Kopaide mogu uočiti strani elementi, moguće je uspostaviti konekciju između ovog kulta sa Bliskim istokom, Kretom i zmijskom boginjom koja prema freskama na grčko kopno evidentno prodire u mikensko doba, pa se opravdano može postaviti pitanje porijekla sjevernih, Hekatejevih Enhelejaca i njihovog kulta na sjeveru. Iako je zmija kao

simbol života i smrti evidentno prisutna još od neolita,<sup>142</sup> njen dominantni položaj u religijskom vjerovanju kod naroda jadranskih obala i sjeverno od Grčke se svakako javlja tokom završetka eneolitskog i početkom brončanog doba.

Prema mitološkoj tradiciji, koja je sačuvana, praotac Ilira je bio zmija i tako je uvijek prikazivan, a jedina legenda koja se zasad može povezati sa ovom činjenicom je legenda o Kadmu i Harmoniji u kojoj su najznačajniju ulogu osim legendarnih junaka igrali Enhelejci. Prema sačuvanoj tradiciji se njihova uloga može rekonstruirati u kontekstu trgovinskih odnosa, Kadmejskog puta kojim su nakon osnivanja kolonije u Beotiji preko Eubeje i Halkidika uspostavili trgovačku mrežu od Ohridskog jezera do Jadranskog mora. U liku Agave se može pronaći i dio kopajidskih Enhelejaca koji je na sjeveru uspostavljao trgovačke i industrijske centre za metalurgiju a time i među lokalnim populacijama širio utjecaj svoga kulta

<sup>141</sup> Plato, *Menexenes*, Stephanus page 245, section D, 2-245, E, 2: οὐ γὰρ Πέλοπες οὐδὲ Κάδμοι οὐδὲ Αἰγυπτοὶ τε καὶ Δαναοὶ οὐδὲ ἄλλοι πολλοὶ φύσει μὲν βάρβαροι ὄντες, νόμῳ δὲ Ἕλληνες, συνοικοῦσιν ἡμῖν, ἀλλ' αὐτοὶ Ἕλληνες, οὐ μειζοβάρβαροι οἰκοῦμεν, ὅθεν καθαρὸν τὸ μῖσος ἐντέτηκε τῇ πόλει τῆς ἀλλοτρίας φύσεως. ὅμως δ' οὖν ἐμονώθημεν πάλιν διὰ τὸ μὴ ἐθέλειν αἰσχρὸν καὶ ἀνόσιον ἔργον ἐργάσασθαι Ἕλληνας βαρβάρους ἐκδόντες.

<sup>142</sup> Busuladžić 2010, 125.

jegulje. Kao što je kod Grka ovaj kult prošao za-  
paženo u vidu ismijavanja enhelejskih vjerovanja  
na Kopaidi, tako je među sjevernim stanovniš-  
tvom našao jako uporište u već pripremljenom  
vjerovanju iz neolitskog perioda. Povezano sa  
kultom zmije se mogu tumačiti i Homerove riječi  
o tome da su upravo jegulje, simbolično, prilazile  
ubijenom Peoncu, Asteropeju i jele njegovo  
tijelo<sup>143</sup>, što ukazuje na činjenicu da je kult zmije  
zauzimao značajno mjesto prije nastanka Ilijade.  
Upravo na području Hekatejevih Enhelejaca su  
pronađene i dvije pločice sa prikazima ratnika  
koji odlaze u boj dok ih posmatra uspravljena  
zmija, jedna u Albaniji, na obali Ohridskog je-  
zera<sup>144</sup>, a druga na lokalitetu u blizini mjesta Go-  
stilj u Crnoj Gori, uz Skadarsko jezero.<sup>145</sup> Da li  
se na ovim pločicama nalazi prikaz Kadma pre-  
tvorenog u zmiju ili se radi o kultu heroiziranih  
predaka<sup>146</sup> svakako nije od presudnog značaja.  
Značajno je to da je kult zmije takvu ulogu mo-  
gao igrati tek nakon dolaska Kadma među ilirske  
narode, tačnije tek nakon dolaska Enhelejaca na  
područje gdje ih kasnije smješta Hekatej. Upravo  
na njihovom području je ovaj kult najjače izra-  
žen, tu su pronađene i navedene pločice, među  
njima je Kadmo pronašao utočište gdje će dočekati  
kraj svoga života i gdje se pretvorio u zmi-  
ju, tamo gdje se prema Apoloniju Rođaninu uz  
crnu ilirsku rijeku nalaze i njihovi grobovi, u ze-  
mlji Enhelejaca.<sup>147</sup> Da li se u trenutku Kadmove  
i Harmonijine smrti i pretvaranja u zmije može  
vidjeti nastanak heroiziranog pretka koji se javlja  
na pločicama sa Ohridskog i Skadarskog jezera,  
da li je to tek alegorija Dionisija Periegeta<sup>148</sup> na

<sup>143</sup> Homer, Ilijada, XXI, 203-4:

τὸν μὲν ἄρ' ἐγγέλους τε καὶ ἰχθύες ἀμφοτέροντο  
δημὸν ἐρεπτόμενοι ἐπινεφρίδιον κείροντες·

<sup>144</sup> Ceka 1985, T. 69-70.

<sup>145</sup> Basler 1969, 9; T. XXV.

<sup>146</sup> Stipčević 1984, 218-219.

<sup>147</sup> Apollonii Rhodii, IV, 516-519: οἱ δ' ἄρ' ἐπ' Ἰλλυρικοῖο  
μελαμβασθεὸς ποταμοῖο, τύμβος ἴν' Ἀρμονίης Κάδμοιό τε,  
πύργον ἔδειμαν, ἀνδράσιν Ἐγγελέεσσιν ἐφέστοιο· οἱ δ' ἐν  
ὄρεσσιν ἐνναίουσιν ἄπερ τε Κεραῦνια κικλήσκονται

<sup>148</sup> Dionysius Perieg. Οικουμένης περιεγεις, 387-397:

ἐπὶ δ' ἄσπετον ὄλκον ἄγουσα,  
Ἰλλυρικὴν ἐπὶ χέρσον ἐλίσσειται ἄχρι κολώνης  
οὐρέων τ' ἠλιβάτων, τὰ Κεραῦνια κικλήσκουσιν.  
κείνον δ' αὖ περὶ χώρον ἴδοις περιηγέα τύμβον,  
τύμβον, δν Ἀρμονίης Κάδμοιό τε φῆμις ἐνίσπει-  
κεῖθι γὰρ εἰς ὄφιων σκολιῶν γένος ἠλλάχθησαν,  
ὀππότ' ἀπ' Ἰσηνοῦ λιπαρὸν μετὰ γῆρας ἴκοντο.  
ἐνθα σφιν τέρας ἄλλο θεοὶ θέσαν· ἀμφὶ γὰρ αἶαν  
κείνην ἀμφοτέρωθεν ἐρηρέδαται δύο πέτραι,

kaznu zbog ubistva Aresove zmije, ili se treba  
u ovom pretvaranju u zmije vidjeti pretvara-  
nje Kadma i Harmonije u barbare sa zmijskim  
karakterom? Uz ova tumačenja legendarne tra-  
dicije koja je zauzimala značajno mjesto u dje-  
lima antičkih pisaca i u umjetnosti, u skladu sa  
hipotezom o trgovačkim odnosima i kontaktima  
beotskih Enhelejaca sa dalekim stanovnicima  
sjevera, pretvaranje Kadma i Harmonije u zmije  
se može interpretirati kao trenutak kada su beot-  
ski Enhelejci svojim djelovanjem među lokalnim  
stanovništvom donijeli, ili učvrstili kult jegulje.  
U korist ove pretpostavke može poslužiti i svje-  
dočanstvo Pindara iz Kinoskefala, koji u svojim  
odama navodi podatak da se Kadmo i Harmoni-  
ja nisu pretvorili u zmije, već da su prebačeni na  
*otoke blaženih* što bi ukazivalo na mogućnost da  
je transformacija u zmije bila samo metafora na  
jedan značajni trenutak Kadmovog života.<sup>149</sup>

S obzirom na to da u prehistorijskom, čak ni  
antičkom svijetu nije postojala jasna diferencija-  
cija između zmije i jegulje, kult koji su beotski  
Enhelejci donijeli sa sobom je mogao naći čvrsto  
uporište u starijim vjerovanjima ili biti preveden  
sa grčkog i od značenja ljudi-jegulje postati lju-  
di-zmije, što bi bilo u skladu sa tumačenjima o  
značenju ilirskog imena<sup>150</sup> koje se prema Hesi-  
hijevom rječniku može povezati sa zmijom.<sup>151</sup> U  
skladu sa ovim je i dio legende o Iliru, Kadmo-  
vom sinu, kojeg je odgojila zmija i kojem je pre-  
ma sebi nadjenula ime Ilirije, kao i svjedočanstvo  
Nona (Nonnus) iz Panopola kod egipatske Tebe,  
prema kojem su Kadmo i Harmonija pretvoreni  
u kamen zmijskog oblika na ulazu u Jadransko  
more koje gaji zmije.<sup>152</sup> Ovakvo porijeklo ilir-  
skog imena koje se može povezati sa zmijskim ili  
jeguljama nije začuđujuće kada se uzme u obzir  
činjenica da su imena ilirskih naroda, uglavnom

αἴτ' ἄμφω συνίασι δονεῦμεναι, εὐτέ τις ἀρχὴ  
γίνεται ἐνναέτησι κυλινδομένοιο κακοῖο.

<sup>149</sup> Pindarus, Olympia, II, 78: Πηλεὺς τε καὶ Κάδμος ἐν  
τοῖσιν ἀλέγονται·

<sup>150</sup> Katičić 1977, 65.

<sup>151</sup> Hesihije:

[ἰλός] ἰλός· βόρβορος, γλοιός  
ἰλλίς· στρεβλή, διεστραμμένη

\*ἰλλός· στρεβλός, στραβός (Avgn), διεστραμμένος

<sup>152</sup> Nonnus, Dionysiaca, XLIV, 115-118: καὶ διδύμων  
ὄφιων πετρώσατο γυνία Κρονίων, ὅτι παρ' Ἰλλυρικοῖο  
δρακοντοβότου στόμα πόντου Ἀρμονίη καὶ Κάδμος  
ἀμειβομένοιο προσώπου λαϊνέην ἡμελλον ἔχειν ὀφιώδεα  
μορφῆν.

prema riječima sačuvanim u albanskom jeziku, vodila porijeklo iz naziva životinja ili biljaka, pa se danas ime Delmata tumači kao ovca, Linkesti se povezuju sa risom, Dardanci sa kruškom, Taulanti sa lastavicama, Peuceti sa borom, dok se ime mitskoga kralja Likotersa za kojeg je bila udata Agava, Kadmova kćer, može povezati sa vukom i sl.<sup>153</sup> Nije stoga začuđujuća ni konstatacija I. Pudića o tome da su Iliri *jeguljari*.<sup>154</sup>

Kao zaključak se nameće presumpcija o porijeklu naroda Enhelejaca iz grčke Beotije ili čak sa Bliskog Istoka, odakle su sa sobom prenijeli kult zmije-jegulje koji su na kraju raširili među stanovnicima istočne jadranske obale i njenog zaleđa i koji su prema ovome nazvani Iliri, ljudi-zmije, poštovaoci kulta zmije. Enhelejci se mogu smatrati nosiocima kulta zmije-jegulje, etnonima Iliri koji se u kasnijim periodima postepeno širio prema sjeveru i dublje u zaleđe Jadrana da bi na kraju bio obuhvaćen rimskom administrativno upravnom jedinicom, provincijom Ilirik, potpuno različitom od starogrčke Ilirije koja je za stare logografe očito predstavljala jedno geografsko-religijsko područje koje su nastanjivali poštovaoci kulta zmije, narodi povezani sa ovim kultom i svojim imenom Ἰλλυριοί.

## Zaključak

Legenda o Kadmu i njegovoj supruzi Harmoniji spada u red najstarijih legendi o narodima koji su nastanjivali područje istočne Jadranske obale. U skladu sa već spomenutom Frazerovom misli da su legende zasnovane na stvarnim događajima i historijskim lokacijama, predanje o sidonskom junaku sadrži u sebi brojna mjesta koja su arheološka istraživanja potvrdila, od stare Kadmeje, Delfa gdje je Kadmo ubio Aresovu zmiju, Lihnid koji je osnovao uz Ohridsko jezero i nešto dalje Butou, današnju Budvu, gdje je na kraju dočekaio kraj svoga putovanja. U periodu koji je prethodio nastanku ove legende nije moguće utvrditi postojanje imena narodnih skupina zapadnog Balkana te se one mogu identificirati i razlikovati tek po očuvanim fragmentima dostupnog arheološkog

materijala. Nažalost, problem interpretacije ovih arheoloških artefakata do danas je ostao ključno pitanje arheološke nauke u svijetu, pa tako i na prostorima bivše Jugoslavije. Ostaci materijalne kulture se u periodu prehistorijskog perioda mogu ograničiti na pojedine kulturne grupe, u arheološkom smislu, koje se ni po čemu ne mogu prepoznati kao nosioci narodnih imena kasnije poznatih zajednica grčke Ilirije. Ovdje se misli prvenstveno na sama imena naroda široke ilirske zajednice jer uglavnom niti jedan od materijalnih ostataka brončanog doba ne sadrži neko od imena ovih naroda.

Rezultati arheoloških istraživanja na Kreti, Kikladima, Tebi i na kraju u staroj Kadmeji svojim materijalom, prvenstveno nalazima cilindričnih pečata, potvrđuju kontakte područja Grčke sa Kretom, preko nje i sa Egiptom i Bliskim istokom. Kontakti istočnog Sredozemlja i Grčke su evidentni i u razvoju grčkog alfabeta koji se, prema rezultatima lingvističkih istraživanja, svakako može povezati sa Feničanima i legendom o Kadmu i Harmoniji. Krenemo li od pretpostavke da, u najgorem slučaju, ne postoje argumenti za odbacivanje kontakata jugoistočne Evrope, posebno Helade sa Bliskim istokom putem Krete, otvara se mogućnost promatranja ove legende kao niza trgovačkih putovanja, u potrazi za rudnim bogatstvima i drugim prirodnim resursima, što se u krajnjoj instanci manifestiralo nastankom legende o Kadmu, junaku koji je osnovao proročišta, gradove, otkrivao rudarstvo i metalurgiju bronce, junaku koji je sa sobom donosio kultove i koji je bio poštovan kao jedan od Kabira. U legendi o Kadmu se može prepoznati niz putovanja i trgovačkih kontakata između Bliskog istoka i Grčke. Kao što je autorica knjige „Greeks in the Black sea“, Marianna Koromila, istakla istražujući putovanje Jasona i Argonauta u potrazi za zlatnim runom, u legendarnim putovanjima grčkih junaka brončanog doba se prepliću trago-vi stotina pomorskih putovanja. Beotski Enhelejci i njihov kult jegulje se ne mogu identificirati u vremenu prije najstarijih pisanih podataka o ovoj legendi i jezeru Kopaidi, ali se može pretpostaviti da je vrelo iz kojeg su prvi logografi crpili svoje znanje vuklo korijene iz brončanog doba homerskih junaka. Ne može se isključiti mogućnost da je u razvojnim fazama grčkog alfabeta postojao jedan malobrojni sloj ljudi, uvjetno ih nazovimo „bardovi“, koji su poznavali linearno B, a možda

<sup>153</sup> Za više detalja pogledati: Ajeti 1964, Diskusija povodom simpozijuma o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba.

<sup>154</sup> Pudić 1964, 254. Diskusija navedena u prethodnoj napomeni.

čak i linearno A pismo, koristeći danas potpuno nepoznate tekstove pisane ovim pismima za crpljenje svojih ideja. Ne postoji također ni dokaz da neki od bardova koji su prenosili iz generacije u generaciju homerske epove usmenim putem nije poznavao istovremeno linearno B i grčki alfabet kojim je zapisao već tada prastare legende i epove. Čak štoviše, bilingvalni tekstovi su, moglo bi se reći, potpuno normalna pojava. Dovoljno je spomenuti bilingvalne tekstove kao što su hetski i hatski na području Anatolije ili poznatu ploču iz Rozete sa hijeroglifskim, demotičkim i grčkim pismom pa da se opravdano pretpostavi da su pojedini učenjaci mogli u grčkom alfabetu sačuvati pojedinosti iz vremena kada se koristilo linearno pismo, pretvarajući linearne tekstove u djela i legende koje su kasniji logografi obimno koristili. Na ovaj način su homerski epovi i danas nama poznati fragmenti Hekateja, Alkmana i kasnijih pisaca mogli govoriti o stvarnim događajima, imenima i mjestima koja su već odavno u vrijeme ovih autora i njihovih djela obavijena velom mitova o junacima brončanog doba. I zaista, svi očuvani tekstovi svjedoče u korist ove hipoteze, naglašavajući da su Enhelejci nekada nastanjivali područje Beotije i jezera Kopaide, dok ih u njihovo vrijeme već odavno tu nije bilo. Već tada su Enhelejci bili Hekatejevi Enhelejci, susjedi Deksara, sjeverno od Haonije i imali su svoje, već odavno barbarske vladare koji su se pozivali na ove legende proglašavajući se potomcima Kadma i Harmonije.

Pretpostavka naučnika, uglavnom arheologa, o pojavi cetinske kulture na Peloponezu još u periodu ranog brončanog doba i o prodoru sjevernih Enhelejaca do Kopaide, sama po sebi potvrđuje mogućnost kretanja i suprotnim smjerom, od Beotije prema Ohridskom jezeru i Butoi, Kadmejskim putem od Halkidika do Jadranskog mora. U ovom smjeru su se mogli kretati i kopaidski Enhelejci koji su sa sobom nosili i svoja vjerovanja povezana sa jeguljama i na mjestima gdje su osnivali svoja naselja, uvjetno nazvana *emporije* ili *apoikije*, nalazili su mjesta i za svoja vjerovanja i kultove. Ohridsko jezero i brojne rijeke od njega do Butoe su i danas poznate kao krajevi bogati jeguljama, a zmija je u nekadašnjim enhelejskim područjima poštovana duboko do novijeg vremena. Tako je na mjestu antičkog Epidauruma do XIX stoljeća pokazivana pećina gdje je živjela zmija koju je Sveti Hilarion, kao

nekada Kadmo aresovog zmaja-zmiju, ubio u toj pećini, a do danas su ostala sačuvana vjerovanja, upravo na područjima koja su nekada naseljavali Enhelejci, da je grijeh ubiti blavora, zmijolikog guštera čije ime vodi porijeklo od pred-slavenskog balkanizma „bullar“ i „balaur“ što je albanski-slijepi gušter i rumunjski-zmaj. Tragove ovog vjerovanja je tokom XIX stoljeća zabilježio i A. Evans kada je opisivao u svome radu vjerovanja i tradicije koje su stanovnici Cavtata i Konavla poštovali još 1875. godine dok su pokazivali „Eskulapovu“ pećinu gdje su se Kadmo i Harmonija pretvorili u zmije. Možda baš ova tradicija vjerno oslikava značaj legendi koje su se očuvale u narodu kroz milenije do XIX stoljeća. U vrijeme prije razvoja moderne nauke i na njenim počecima, stanovnici ovog područja su u potpunosti znali za Kadma i Harmoniju, dok su istraživači tek kretali putem otkrića ove legende. Ako se ova tradicija uspjela održati u narodnim vjerovanjima kroz burne periode nestanka antičkog svijeta i srednji vijek, zar je bilo nemoguće da se očuva nekoliko stotina godina, pa čak i milenij, dok nije konačno zabilježena od grčkih pisaca?

Na kraju, ostaje pitanje ako je arheološka nauka u okvirima dometa interpretacije arheološkog materijala dokazala postojanje kontakata od područja Enhelejaca do Kadmovog Sidona i Biblosa, koliko se mogu ispravno interpretirati riječi najstarijih pisaca koji su zabilježili ovu legendu? Čini se da, ma koliko fragmentarni ovi podaci bili, ma koliko ponekada nejasni i besmisleni, pa čak i pogrešni, svi tragovi ove legende ukazuju na brojne, ali rasute arheološke nalaze koji potvrđuju tradiciju koju su nam sačuvali antički pisci. Tako se segment o Kadmovom dolasku u Beotiju može prepoznati kao uspostavljanje kontakata između Grčke i Bliskog istoka što se, prema rezultatima arheoloških istraživanja u palatama stare Kadmeje, ne može odbaciti. Uz ovaj segment je povezan i dio tradicije o osnivanju Kadmeje gdje se izdvajaju nalazi cilindričnih pečata istočne provenijencije koji potvrđuju utjecaj kontakata sa istokom. Nakon podjele zemljišta među doseljenicima, kadmova kćer Agava je napustila Kadmeju i otišla na daleki sjever, među Ilire. Kontakte između istočne Jadranske obale i njenog zaleđa sa egejskim svijetom potvrđuju istraživanja vezana za kneževske tumule Crne Gore i cetinsku kulturu pa se opravdano može pretpostaviti da su trgovci iz grčkog područja već

u ovom periodu dosegli jadranske obale. Kadmo odlazi iz Kadmeje da bi pritekao u pomoć sjevernim Enhelejcima koji se tada prvi put spominju na području gdje ih kasnije smješta Hekatej. O ovom „prelasku“ među Ilire arheologija nema pouzdanih argumenata, osim pojedinih nalaza kao što je natpis  $\Lambda\chi\upsilon\epsilon\iota\delta\iota\omega\nu$ , ime grada Butoe-Budve te tragova metalurške djelatnosti u području Ohridskog jezera, ali i ovi fragmentarni nalazi ostavljaju otvorenu mogućnost djelovanja Egeje ili istoka u potrazi za rudnim bogatstvima. Enhelejci na jezeru Kopaidi su bili poznati Grcima prije Enehelejaca sa ilirskog područja. Njihovim prelaskom na sjever, legenda o tome da je njima vladao Kadmo i njegov odlazak u pomoć njima i Agavi dobiva smisao izvan okvira same legende i dionisovog proročanstva u vidu sukoba kolonista sa autohtonom populacijom. Za ovakvu pretpostavku ne postoje jasni arheološki dokazi izuzev tragova širenja mikenskih utjecaja prema sjeveru, u kojima pojedini arheolozi prepoznaju osnivanje mikenskih kolonija od Halkidika i Epira prema sjeveru.

U skladu sa svim ovim faktorima gdje se mogu pronaći međusobne potvrde pisani izvori-arheologija i arheologija-pisani izvori, može se zaključiti da se širenje utjecaja prema sjeveru manifestiralo u dva segmenta: kretanjem trgovaca ili kolonista prema sjeveru, u ovom slučaju kopaidskih Enhelejaca i prenošenjem kopaidskog kulta sa kojim se mogu povezati isti trgovci-kolonisti. Susret sa sličnim kultom zmije i njihovo spajanje ili širenje kopaidskog kulta jegulje među stanovnicima sjevera se može prepoznati i u segmentima legende. Iako je do sada bilo nekoliko pokušaja interpretacije metaforičkog pretvaranja u zmije, čini se da ova metafora dobiva novi smisao ako se pretpostavi da su kopaidski Enhelejci migrirali ili osnovali svoj „emporij-apoikiju“ uz jadransku obalu. Ako nije nužno, a nije, da se ova transformacija mora interpretirati kao njihova barbarizacija, simbol besmrtnosti ili kult heroiziranog pretka kao što se do sada pokušavalo, metaforička transformacija Kadma u zmiju bi prema ovome predstavljala prvu Grčku identifikaciju narodne skupine koju su označili terminom  $\text{Ἰλλυριοὶ}$  a predstavljala bi jedno geografsko-religijsko područje koje su naseljavali ljudi-jegulje ili ljudi-zmije. Predindoevropski pojam  $\text{Ἰλλυριοὶ}$  i njegovo značenje slično grčkom  $\text{Ἐγχελαίαις}$  bi vodili određenom poistovjećivanju

u religijskom smislu, čime bi se područje grčke Ilirije moglo ograničiti na područje rasprostranjenosti kulta zmije i njegovih sljedbenika pa bi se sa ovim moglo povezati i porijeklo imena Iliri za koje nauka još uvijek nema potpuno usaglašeno rješenje. Enhelejci ne bi bili Iliri, ali bi istovremeno bili eponimni narod iz kojeg je nastalo ime Ilira. Interpretacija legende o Kadmu i Harmoniji bi na ovaj način dobila novi smisao, smisao kompliciranih interakcija egejskog područja sa istokom i sjeverom, smisao brojnih legendi o homerskim junacima koji su putovali do krajeva Ekumene u potrazi za raznim bogatstvima, smisao legendarnih osnivanja gradova od strane još legendarnijih junaka, smisao razmjene novih ideja, kulturoloških i duhovnih fundamenata, smisao širenja i trajnosti jednog kulta i njegove snage koja je mogla pod jednim imenom ujediniti znatno kompleksniju zajednicu naroda. Na kraju, iako bi ovakva interpretacija dala možda neznatan smisao problemu geneze ilirskog imena, dalje odgovore na ovo pitanje treba tražiti u znatno širim okvirima izvan tzv. *Ilirskog područja* jer postaje potpuno jasno da su bile tačne riječi Plinija i Pomponija Mele: „Iliri koji su tako nazvani-Iliri koje tako zovu“. U skladu sa tim, potrebno je pronaći izvor njihovog imena, „one“ koji su ih tako nazvali ili koji ih tako zovu, kao i razloge zbog kojih su tako nazvani, što bi u legendi o Kadmu i Harmoniji predstavljalo stare Grke koji su Ilirima dali ime na sličan način kao i Enhelejcima, prema čudnom i stranom kultu zmije koji su poštovali.

## Summary

### Legend of Cadmus and the issue of the origin of Encheleans

Legend of Sidonian hero Cadmus and his wife Harmonia is one of the oldest legends connected with inhabitants of prehistoric Balkans. If we look at the writings of ancient writers and results of archaeological excavations, it is possible to include south Italy in wider spectrum of interaction of prehistoric Bronze Age societies. The earliest evidence, dating back to Homer, connects inhabitants of east Adriatic shore



with snakes or eels. Encheleans were people who were named after cult of eel worshiped at Beotia on the shores of lake Copais. In later periods they were identified with Illyrians and could be connected with legend of Cadmus and Phoenicians. Through the variety of ancient sources, the trace of northern Encheleans mentioned by Hecataeus, could be dated back to the Beotian Encheleans and Herodotus' writings about land division using dice among Cadmus' Phoenicians. In Herodotus writings and through the departure of Agave, Cadmus' daughter to Illyrians, as well as in Cadmus' departure to north, we can recognize contacts of Mycenaean world with northern areas. These contacts and interactions can be interpreted as a wish of Theban rulers for wealth of the north, for mines of Damastion and thick forests and good pastures. Various traditions speak about Cadmus' arrival among Illyrians, founding of Lihnidos, Buthoë, trade over the area of Pangeas, as well as usage of mining and metallurgy after which Cadmus became respected as one of Kabiroi. Although it is impossible to confirm true existence of sidonian hero, we can look at him as personification of numerous contacts as well as the emergence of first traders who looked for the riches of the north. Interaction of these two areas, about which ancient authors left traces in the way of legend of Cadmus, could be confirmed by the results of archaeological excavations. Tholos tombs at the Epirus, Mycenaean material on the Adriatic shores as well as interaction of cetina culture group with Peloponnesus witness about influences and contacts between these two areas in both ways. These contacts witness about Encheleans mentioned by Hekateos. Legends and traditions speak about Agave, Cadmus' daughter, who left Cadmea – Thebes and married to Illyrian king Lycotheses. The moment of her arrival among Illyrians is at the same time the earliest mentioning of Hecataeus' northern Encheleans. Emergence of these Encheleans could be connected with cult of snake which was worshiped around Lake Copais as well as first mentioning of Illyrians. Connections between Illyrians and Encheleans are manifested by the cults they worshiped, cult of eel or cult of snake, religious markings which influenced ancient Greeks to name them in that way. Encheleans were named as eel-men as early as they were present in Beotia and Illyrian name could be translated as snake-men or eels. Encheleans are, due to their role in legend of Cadmus, eponymous people of Illyrian name and according to their cult of eel or snake, Greeks named them and their neighbors, autochthonous inhabitants of east Adriatic shore.

## Bibliografija

### Izvori

- Aelius Herodianus et Pseudo-Herodianus, *De prosodia catholica*, ed. A. Lentz, *Grammatici Graeci*, vol. 3. 1. Leipzig: Teubner, 1867.
- Alcman, *Fragmenta*, ed. D. L. Page, *Poetae melici Graeci*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
- Apollonii Rhodii, *Argonautica*, ed. H. Fraenkel, *Apollonii Rhodii Argonautica*. Oxford: Clarendon Press, 1961.
- Aristonicus Gramm., *De signis Iliadis*, ed. L. Friedl-desheim: Olms, 1965.
- Athenaeus Naucratis, *Deipnosophistae*, ed. G. Kaibel, *Athenaei Naucratis deipnosophistarum libri xv*, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1-2: 1887; 3: 1890.
- Cephalion, *Hist. et Rhet.*, *Fragmenta*, ed. K. Müller, *FHG 3*. Paris: Didot, 1841-1870.
- Christodorus, *Epigrammata*, AG 2, ed. E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischen Kaiserzeit*, vol. 2. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1964.
- Demosthenes, *Olynthiaca 1*, ed. S. H. Butcher, *Demosthenis orationes*, vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1903.
- Dictyus Cretensis, *Testimonia*, FGrH 49: 1A: 273-275.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*, ed. F. Vogel and K. T. Fischer, *Lib. 19-20*: vol. 5, ed. Fischer, Leipzig: Teubner, 1906.
- Dionisiye Perieget, *Orbis descriptio*, ed. K. Brodersen, *Dionysios von Alexandria. Das Lied von der Welt*. Hildesheim: Olms, 1994.
- Etymologicum Genuinum*, (ἀνάβλησις – βώτορες), ed. F. Lasserre and N. Livadaras, *Etymologicum magnum genuinum. Symeonis etymologicum unicum magna grammatica. Etymologicum magnum auctum*, vol. 2. Athens: Parnassos Literary Society, 1992.
- Etymologicum Magnum*, ed. T. Gaisford, *Etymologicum magnum*. Oxford: Oxford University Press, 1848.
- Eustathius Philol., *Commentarii ad Homeri Iliadem*, ed. M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, vols. 1-4. Leiden: Brill, 1: 1971; 2: 1976; 3: 1979; 4: 1987.
- Hecataeus, *Histories*, *Fragmenta FGrH: Volume-Jacoby*, F 1a, 1.
- Hellanicus, *Fragmenta*, FGrH: Volume-Jacoby F 1a, 4.
- Herodianus, *Hist.*, *Ab excessu divi Marci*, ed. K. Stavenhagen, *Herodiani ab excessu divi Marci libri octo*. Leipzig: Teubner, 1922.
- Herodotus, *Historiae*, ed. Ph. E. Legrand, *Hérodote. Histoires*, 9 vols. Paris: Les Belles Lettres, 1: 1932;

2: 1930; 3: 1939; 3-4: 1960; 5: 1946; 6: 1948; 7: 1951; 8: 1953; 9: 1954.

Hesychius, *Lexicon (Alexandrinus)* vols. 1-2. Copenhagen: Munksgaard, 1: 1953; 2: 1966.

Homerus Epic., *Ilias*, ed. T. W. Allen, *Homeri Ilias*, vols. 2-3. Oxford: Clarendon, Press, 1931.

Hyginus, *Fabulae, Hygini Fabulae*, ed. H. J. Rose, 1933.

Joannes Antiochenus, *Chronographia (eclogae e cod. Paris. gr. 1336)*, ed. J. A. Cramer.

*Anecdota Graeca e codd. manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis*, vol. 2. Oxford: Oxford University Press, 1839.

Joannes Malalas, *Chronographia*, ed. L. Dindorf, *Ioannis Malalae chronographia [Corpus scriptorum historiae Byzantinae]* Bonn: Weber, 1831.

Mnaseas, *Perieg., Fragmenta*, ed. K. Müller, *FHG 3*. Paris: Didot, 1841-1870.

Nonnus, *Dionysiaca*, ed. R. Keydell, *Nonni Panopolitani Dionysiaca*, 2 vols. Berlin: Weidmann, 1959.

Parian marble: IG XII, 5. (Cyclades), Document 444.

Pausanias, *Graeciae descriptio*, ed. F. Spiro, *Pausaniae Graeciae descriptio*, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1903.

Pindarus Lyr., *Olympia*, ed. H. Maehler, *Pindari carmina cum fragmentis*, Leipzig: Teubner, 1971.

Plato, *Menexenus*, ed. J. Burnet, *Platonis opera*, vol. 3. Oxford: Clarendon Press, 1903.

Plinius C. Secundus. *Naturalis Historia (C. Plini Secundi Naturalis Historiae Libri XXXVII. Vols. 1-5, ed. C. Mayhoff, 1892-1909)*.

Polybius, *Historiae*, ed. T. Büttner-Wobst, *Polybii historiae*, vols. 1-4. Leipzig: Teubner, 1:1905; 2:1889; 3:1893; 4:1904.

Pomponius Mela., *De Chorographia, Pomponii Melae De Chorographia Libri Tres una cum Indice Verborum*, ed. G. Ranstrand, Göteborg, 1971.

Pseudo-Apollodorus, *Bibliotheca (sub nomine Apollodori)*, ed. R. Wagner, *Apollodori bibliotheca. Pediasimi libellus de duodecim Herculis laboribus [Mythographi Graeci 1]*. Leipzig: Teubner, 1894.

Scholia in Apollonii Rhodii *Argonautica*, (scholia vetera), *Scholia in Apollonium Rhodium vetera*. Berlin: Weidmann, 1935.

Scholia in Euripidem, (scholia vetera), ed. E. Schwartz, *Scholia in Euripidem*, 2 vols. Berlin: Reimer, 1: 1887; 2: 1891.

Scholia In Homerum, *Scholia in Iliadem (scholia vetera)*, ed. H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera)*, vols. 1-5, 7. Berlin: De Gruyter, 1: 1969; 2: 1971; 3: 1974; 4: 1975; 5: 1977; 7: 1988.

Scholia in Lycophronem, *scholia vetera et recentiora partim Isaac et Joannis Tzetzae*, ed. E. Scheer, *Lycophronis Alexandra*, vol. 2. Berlin: Weidmann, 1958.

Stephanus Byzantius, *Ethnica (epitome)*, ed. A. Meineke, *Stephan von Byzanz. Ethnika*. Berlin: Reimer, 1849.

Strabo, *Geographica*, ed. A. Meineke, *Strabonis geographica*, 3 vols. Leipzig: Teubner, 1877.

Suda, *Lexicon*, ed. A. Adler, *Suidae lexicon*, 4 vols., *Lexicographi Graeci 1.1-1.4.*, Leipzig: Teubner, 1.1:1928; 1.2:1931; 1.3:1933; 1.4:1935.

Thucydides, *Historiae*, ed. H.S. Jones and J.E. Powell, *Thucydidis historiae*, 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1: 1942 (1st edn. rev.); 2: 1942.

## Literatura

*Ajeti, I.* 1964, U diskusijama, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praiistorijsko doba, Posebna izdanja, knj. IV, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo 1964.

*Aravantinos, V. L.* 1995, Old and New Evidence for the Palatial Society of Mycenaean Thebes: An Outline, in: R. Laffineur and W-D. Niemeier (eds.), *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, *Aegaeum 12*, Liege 1995, II, 613-622.

*Balen-Letunić, D. / Mihelić, S.* 2004, Brončano doba, Vodič Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb 2004.

*Baković, M. / Govedarica, B.* 2009, Nalazi iz kneževskog tumula Gruda Boljevića u Podgorici, Crna Gora, Godišnjak, knj. XXXVIII, ANUBiH, Centar za balkanološka istraživanja, knj. 36, Sarajevo 2009.

*Barić, H.* 1958, O grupisanju indoevropskih jezika, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Radovi X, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka, knj. 4, Sarajevo 1958.

*Basler, D.* 1969, Nekropola na Velim ledinama u Gostilju (Donja Zeta), GZM, Sveska XXIV, Sarajevo 1969.

*Benac, A.* 1955, Nekoliko prehistorijskih nalaza sa područja Nikšića u Crnoj Gore – Quelques découvertes préhistoriques les environs de Nikšić au Montenegro, GZM, Sveska X, Sarajevo 1955.

*Bernal, M.* 1991, *Black Athena, The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Vol. II, The Archaeological and Documentary Evidence*, New Jersey 1991.

*Bernal, M.* 2006, *Black Athena, The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, Vol. III, The Linguistic Evidence*, New Jersey 2006.

*Bridgman, T. P.* 2005, *Hyperboreans, Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, New York 2005.

*Buck, R. J.* 1979, *A History of Boeotia*, The University of Alberta Press, Edmonton, Alberta, Canada 1979.

*Burn, A. R.* 1979, *The Pelican History of Greece*, Middlesex, England 1979.

*Busuladžić, A.* 2010, Nalaz ulomaka keramičkih posuda sa prikazom zmije iz Japre kod Bosanskog Novog, Godišnjak, 39, Sarajevo 2010, 125-134.

*Calmet, A.* 1832, *Dictionary of the Holy Bible*, Boston 1832.

- Castleden, R.* 2005, *Mycenaeans*, New York 2005.
- Ceka, N.* 1985, *Oyteti Ilir pranë Selcës së poshtme*, Tirana 1985.
- Čović, B.* 1970, *Ornamentisana keramika ranog bronzanog doba u tumulima zapadne Srbije i istočne Bosne, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, knj. VIII, Tuzla 1970.
- Čović, B.* 1983, *Regionalne grupe ranog bronzanog doba, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Sarajevo* 1983.
- Čović, B. / Marović, I.* 1983, *Cetinska kultura, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Sarajevo* 1983.
- Dow, S.* 2006, *The Linear Scripts and the Tablets as Historical Documents, The Cambridge ancient history, Vol. II, Part 1, Cambridge* 2006.
- Dowden, K.* 1992, *The Uses of Greek Mythology*, London and New York 1992.
- Durman, A.* 2006, *Simbol Boga i kralja, Simbol Boga i kralja, Prvi europski vladari, Zageb* 2006.
- Đurić, N.* 1984, *Bronzanodopski nalaz iz Iglareva, GMK, XIII-XIV, Priština* 1984.
- Finkelberg, M.* 2006, *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition, Cambridge* 2006.
- Frazer, J. G.* 2002, *The Golden Bough, Mineola, New York* 2002.
- Garašanin, D.* 1955, *O problematici sekira jadranskog tipa – Povodom sekire iz Sinaja na Kosmetu, Arheološki vestnik, Acta Archaeologica, VI/2, Ljubljana* 1955.
- Garašanin, D.* 1983, *Posebni nalazi na centralno-balkanskom području, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Bronzano doba, Sarajevo* 1983.
- Govedarica, B.* 1989, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana, Djela, knj. LXVII, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 7, Sarajevo* 1989.
- Govedarica, B.* 2006,  *Finds of the Cetina-type in the western Balkan hinterland and the issue of culture-historical interpretation in the prehistoric archaeology, Vjesnik za arheologiju i povijest Dalmatinsku, Split* 2006.
- Guštin, M.* 2006, *Prvi vladari između Egejskog i Jadranskog mora, Simbol Boga i kralja, Prvi europski vladari, Zagreb* 2006.
- Hänsel, B.* 1979, *Ergebnisse der Grabungen bei Kastanas in Zentralmakedonien, 1975-1978, Jahrbuch des Röm.-Ger. Centralmuseums Mainz, 26, Mainz* 1979.
- Katičić, R.* 1976, *Ancient Languages of the Balkans, The Hague – Paris* 1976.
- Katičić, R.* 1977, *Enheleji, Godišnjak, knj. XV, ANUBiH, Centar za balkanološka istraživanja, knj. 13, Sarajevo* 1977.
- Katičić, R.* 1995, *Illyricum mithologicum, Zagreb* 1995.
- Keramopoulos, A.* 1930, *The Industries and Trade of Kadmos – Αι Βιομηχανία και το εμπόριον του Κάδμου, Αρχαιολογική Έφημερίς, Athens* 1930.
- Korkuti, M.* 1970, *Rapports de civilisation ilyro-égéens à l'âge du bronze et survivances de certaine objets de type mycénien à l'âge du fêr, Studia albana, II, Tirana* 1970.
- Lisičar, P.* 1951, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu, Skopje* 1951.
- Lisičar, P.* 1953, *Legenda o Kadmu i veze Lihnida s Egejom i Jadranom, Živa antika, god. III, Sveska 1-2., Skopje* 1953.
- Marović, I.* 1975, *I tumuli di Bajagic (Dalmazia), Civita preistoriche e protostoriche della Daunia, Firenze* 1975.
- Matz, F.* 2008, *The Maturity of Minoan Civilization, The Cambridge ancient history, Vol. II, Part 1, Cambridge* 2008.
- Parović-Pešikan, M. / Truhović, V.* 1974, *Iskopavanja tumula ranog bronzanog doba u Tivatskom polju, Starinar, knj. XXII /1971, Beograd* 1974.
- Parović-Pešikan, M.* 1985, *Neki novi aspekti širenja egejske i grčke kulture na centralni Balkan, Starinar, knj. XXXVI, Beograd* 1985.
- Potrebica, H.* 2010, *Grci u kontinentalnoj Hrvatskoj, Katalog izložbe Antički Grci na tlu Hrvatske, Zagreb* 2010.
- Potter, J.* 1818, *Archaeologia graeca, or the antiquities of Greece, Stirling* 1818.
- Pudić, I.* 1964, *U diskusijama, Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praiistorijsko doba, Posebna izdanja, knj. IV, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1, Sarajevo* 1964.
- Stipčević, A.* 1984, *Kult heroiziranog pokojnika u ilirskoj religiji, Simpozijum: Duhovna kultura Ilira, Posebna izdanja, knj. LXVII, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj., Sarajevo* 1984.
- Suić, M.* 1976, *Illyrii proprie dicti, Godišnjak, knj. XIII, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 11, Sarajevo* 1976.
- Symeonoglou, S.* 1985, *The Topography of Thebes from the Bronze Age to Modern Times, Princeton* 1985.
- Šašel-Kos, M.* 1993, *Cadmus and Harmonia in Illyria, Arheološki vestnik, No. 44., Ljubljana* 1993.
- Tomas, H.* 2010, *Najraniji posjeti Grka našem priobalju: Mikensko razdoblje, Katalog izložbe Antički Grci na tlu Hrvatske, Zagreb* 2010.
- Vinski-Gasparini, K.* 1983, *Ostave s područja kulture polja sa žarama, Praistorija jugoslavenskih zemalja, IV, Bronzano doba, Sarajevo* 1983.
- Whitley, J.* 2007, *The archaeology of ancient Greece, Cambridge* 2007.